

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
**«Національна безпека і права людини: теорія та вітчизняна
практика»**

Виконав студент II курсу, групи МНБ-21,
спеціальності 256 Національна безпека (за
окремими сферами забезпечення і видами
діяльності)

Москалюк Сергій Михайлович

Керівник – кандидат політичних наук,
доцент

Мартинюк Роман Станіславович

Рецензент – кандидат юридичних наук,
доцент

Ірха Юрій Богданович

Острог, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВА ЛЮДИНИ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА:	
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ	8
1.1 Права людини як об’єкт національної безпеки.....	9
1.2. Проблематика обмеження прав особи з мотивів забезпечення національної безпеки.....	15
Висновки до розділу 1	31
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ	
35	
2.1. Проблематика прав людини в законах про національну безпеку України: аналіз положень	36
2.2. Проблематика прав людини в документах довгострокового стратегічного планування: аналіз положень	45
Висновки до розділу 2	52
РОЗДІЛ 3. ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО ТА ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРІЯ ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА	
55	
3.1. Права людини та громадянина в умовах надзвичайного стану	56
3.2. Права людини та громадянина в умовах воєнного стану	62
Висновки до розділу 3	77
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Фундаментальною проблемою сучасної політико-правової думки є пошук оптимальної моделі співіснування двох ключових цінностей демократичного суспільства — державної безпеки та прав людини. Головне теоретичне питання полягає у визначенні меж, за якими заходи, спрямовані на захист суверенітету та територіальної цілісності, перетворюються на загрозу для основоположних свобод особи. Ця дилема не є виключно академічною: вона вимагає практичного розв'язання в умовах реальних кризових ситуацій. Для демократичної держави недопустимим є як нехтування безпековими інтересами заради абсолютизації прав людини (що може призвести до втрати державності), так і встановлення авторитарного контролю під приводом захисту нації.

В умовах повномасштабної збройної агресії та дії правового режиму воєнного стану в Україні ця дилема набула критичного, екзистенційного характеру. З одного боку, забезпечення національної безпеки стало питанням виживання держави та нації, що об'єктивно зумовлює необхідність застосування жорстких правових та адміністративних механізмів, включно з déroгацією (тимчасовим відступом) від певних міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. З іншого боку, європейський та євроатлантичний інтеграційний курс України, а також її демократична сутність вимагають, щоб навіть в умовах найтяжчих випробувань держава залишалася відданою принципам верховенства права. Суспільство стикається з безпрецедентними викликами: обмеженням свободи пересування, втручанням у право на приватність, змінами у процесуальних правах тощо. Відтак, нагальною є потреба в науковому осмисленні вітчизняної практики застосування обмежувальних заходів та оцінці їхньої пропорційності.

Стан наукової розробки проблеми. Проблема співвідношення інтересів держави та прав особи має глибоке теоретичне коріння. У міжнародному вимірі вона ґрунтовно вивчалася через призму розробки та застосування Сиракузьких

принципів щодо положень про обмеження і відступ у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1984 р.), а також у працях західних дослідників концепції «національної безпеки у демократичному суспільстві».

У вітчизняному науковому дискурсі питання національної безпеки та прав людини досліджувалися у працях багатьох вчених. Зокрема, теоретико-методологічні засади безпекознавства та політико-правові аспекти гібридних загроз розглядалися в роботах С. А. Дроботова, В. І. Тимошенка, Н. В. Іванчук, А. М. Колодія, О. С. Лотюк, О. В. Поповича, О. А. Радзивілл та ін. Проте, незважаючи на наявність ґрунтовної бази, переважна більшість досліджень описує або мирний час, або гібридну фазу конфлікту (до 2022 року). Сучасна практика воєнного часу генерує масив нових суспільних відносин та юридичних прецедентів, які потребують новітнього, актуалізованого аналізу. Існує відчутна прогалина в комплексному дослідженні того, як саме сучасні механізми обмеження прав людини в Україні корелюють із міжнародними стандартами в умовах повномасштабної війни.

Об'єктом дослідження є дилема прав людини і національної безпеки.

Предметом дослідження є механізми обмеження та захисту прав людини у вітчизняній практиці в умовах правового режиму воєнного стану.

Мета дослідження полягає у комплексному теоретико-правовому та практичному аналізі співвідношення інтересів національної безпеки і захисту прав людини, визначенні конституційно-правових меж їх обмеження в Україні, а також у дослідженні сучасної вітчизняної практики забезпечення прав і свобод особи в умовах особливих правових режимів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Дослідити теоретико-правову природу, сутність та особливості розуміння прав людини як фундаментального об'єкта національної безпеки.
2. Проаналізувати концептуальні підходи та міжнародно-правові стандарти (зокрема Сиракузькі принципи) щодо обмеження прав особи з мотивів забезпечення інтересів національної безпеки.
3. Здійснити детальний юридичний аналіз положень Закону України «Про

національну безпеку України» та іншого профільного законодавства на предмет відображення в них проблематики прав людини.

4. Охарактеризувати місце та специфіку забезпечення прав особи в сучасних вітчизняних документах довгострокового стратегічного планування (Стратегії національної безпеки, Стратегії воєнної безпеки та Стратегії кібербезпеки України).

5. З'ясувати правові засади, межі та особливості функціонування інституту прав людини та громадянина в умовах правового режиму надзвичайного стану.

6. Дослідити сучасну вітчизняну практику, нормативно-правові трансформації та судові прецеденти у сфері обмеження окремих прав і свобод людини (зокрема у трудових, майнових, соціальних та інформаційних сферах) в умовах правового режиму воєнного стану.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів, застосування яких забезпечило об'єктивність та всебічність аналізу:

- *Системний метод* дозволив розглянути національну безпеку та систему захисту прав людини не як ізольовані явища, а як взаємопов'язані елементи єдиного правового поля, зміна одного з яких неминуче впливає на інший.

- *Порівняльно-правовий аналіз* застосовано для співставлення вітчизняного законодавства та практики його застосування з міжнародними стандартами (практикою ЄСПЛ, Сиракузькими принципами), що дало змогу виявити прогалини та напрями вдосконалення української правової системи.

- *Метод інтерпретації (тлумачення) юридичних норм* використано для глибокого аналізу положень Конституції України, законів щодо правового режиму воєнного стану та рішень Конституційного Суду України з метою з'ясування їхнього дійсного змісту та правових наслідків для громадян.

Джерельна та емпірична база дослідження. Фундаментом дослідження слугує Конституція України (насамперед стаття 64, яка регламентує питання обмеження прав в умовах воєнного чи надзвичайного стану). Важливу роль відіграє практика Конституційного Суду України, що формує доктринальні

підходи до розуміння невідчужуваності процесуальних гарантій. До міжнародно-правових джерел належать Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Емпіричну базу доповнено аналітичними звітами авторитетних вітчизняних та міжнародних правозахисних організацій, які здійснюють моніторинг дотримання прав людини в Україні в умовах збройної агресії, що дозволяє оцінити не лише "букву закону", але й реальну практику його застосування.

Структура й обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що сукупно охоплюють шість підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та переліку використаних джерел.

У розділі 1 «Права людини і національна безпека: постановка проблеми» розкрито теоретико-правову природу, сутність та особливості розуміння прав людини як фундаментального об'єкта національної безпеки (підрозділ 1.1.), а також проаналізовано концептуальні підходи та міжнародно-правові стандарти щодо обмеження прав особи з мотивів забезпечення інтересів національної безпеки (підрозділ 1.2.).

У розділі 2 «Проблематика прав людини в законодавстві України про національну безпеку» здійснено детальний юридичний аналіз положень Закону України «Про національну безпеку України» та іншого профільного законодавства на предмет відображення в них інституту прав людини (підрозділ 2.1.), а також досліджено місце та специфіку забезпечення прав особи в сучасних вітчизняних документах довгострокового стратегічного планування — Стратегії національної безпеки, Стратегії воєнної безпеки та Стратегії кібербезпеки України (підрозділ 2.2.).

У розділі 3 «Права людини та громадянина в умовах надзвичайного та воєнного стану: теорія та вітчизняна практика» з'ясовано правові засади, межі та особливості функціонування інституту прав людини в умовах особливого правового режиму надзвичайного стану (підрозділ 3.1.), а також комплексно досліджено сучасну вітчизняну практику, нормативно-правові трансформації та судові прецеденти у сфері обмеження окремих прав і свобод людини в умовах

правового режиму воєнного стану (підрозділ 3.2.).

У загальних висновках сформульовано підсумкові результати дослідження.

Загальний обсяг роботи – 95 сторінки, з них основної частини (від вступу до загальних висновків включно) – 80 сторінок. Перелік використаних джерел складає 103 найменування.

РОЗДІЛ 1

ПРАВА ЛЮДИНИ І НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фундаментальна дихотомія між забезпеченням національної безпеки держави та дотриманням прав і свобод людини становить одну з найскладніших, найглибших та найбільш багатовимірних проблем сучасної юридичної науки, політичної філософії, міжнародного та конституційного права. Історично концепт національної безпеки тяжів до суто етатистського, вестфальського розуміння, де держава, її інституційний суверенітет, територіальна цілісність та монополія на легітимне насильство визнавалися найвищими, а часто й абсолютними цінностями. У цій традиційній парадигмі індивід розглядався радше як ресурс держави або, у кращому випадку, як другорядний елемент, чії права могли бути легко принесені в жертву заради абстрактного «державного інтересу». Проте безпрецедентні катастрофи першої половини ХХ століття та подальший бурхливий розвиток міжнародного права у другій половині століття, кристалізація концепції невід'ємних прав людини зумовили радикальний і незворотний зсув парадигми. Відбувся перехід від концепції безпеки держави як самоцілі до концепції безпеки держави як функціонального інструменту забезпечення безпеки, життя, невід'ємних прав та гідності кожної окремої людини. Національна безпека більше не може розглядатися як автономна, абстрактна категорія, відірвана від індивідуального виміру; навпаки, права людини стали невід'ємним об'єктом, кінцевою метою та головним критерієм ефективності будь-якої системи національної безпеки.

Водночас у практичній площині державного управління та правозастосування неминуче виникає об'єктивний, глибоко вкорінений конфлікт інтересів. У періоди гострих криз, екзистенційних збройних конфліктів, глобальних терористичних загроз чи надзвичайних станів державні інституції об'єктивно змушені вдаватися до обмеження певних індивідуальних прав задля збереження «життя нації» та функціонування самих демократичних інститутів,

які ці права забезпечують. Проблематика полягає не в самому факті можливості таких обмежень — міжнародне право їх передбачає, — а у визначенні легітимних, пропорційних та обґрунтованих меж такого втручання. Надзвичайно важливим є запобігання скочуванню демократичної держави до авторитаризму або жорсткої «поліцейської держави» під зручним прикриттям інтересів національної безпеки. Дослідження цього тонкого балансу вимагає всеосяжного, вичерпного та деталізованого аналізу міжнародних стандартів, генезису та еволюції практики наднаціональних судових інстанцій (зокрема, Європейського суду з прав людини), а також глибинних трансформацій національної конституційної юриспруденції в умовах безпрецедентних викликів.

1.1 Права людини як об'єкт національної безпеки

Еволюція правової доктрини демонструє поступовий, але неухильний перехід від моноцентричного розуміння безпеки виключно владних інститутів до антропоцентричної моделі, де людина, її права та свободи визначаються як головний бенефіціар та смислоутворюючий центр безпекового середовища. У цьому складному теоретичному контексті права людини трансформуються з пасивного обмежувача державної влади у пріоритетний, проактивний об'єкт її захисту.

Сучасне демократичне законодавство, зокрема законодавство України, чітко та недвозначно артикулює антропоцентричну модель національної безпеки. Згідно з імперативними приписами статті 3 Закону України «Про національну безпеку України», державна політика у сферах національної безпеки і оборони має визначену ієрархію спрямованості, де на першому місці стоїть захист людини і громадянина - їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності¹. Лише після встановлення цього фундаментального пріоритету закон визначає подальшими об'єктами захисту

¹ Дроботов С.А. Права людини в контексті національної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3-2. С. 25-31. URL: <https://nvppp.in.ua/vip/2020/3-2/5.pdf>.

суспільство (його демократичні цінності, добробут та умови для сталого розвитку) та безпосередньо державу (її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність), а також територію і навколишнє природне середовище². Ця законодавча ієрархія (людина – суспільство – держава) не є випадковою чи суто декларативною; вона відображає глибинну конституційну аксіологію, за якою індивід визнається найвищою соціальною цінністю.

Усвідомлення людини як пріоритетного об'єкта національної безпеки вимагає розширеного розуміння самого спектра загроз. Права, свободи та безпека індивіда можуть зазнавати нищівного впливу від різноманітних факторів, що виходять далеко за межі традиційного, консервативного розуміння суто військової небезпеки чи зовнішньої агресії. Сучасні правові дослідження категорично вказують, що факторами, які безпосередньо загрожують національній безпеці через механізм масового порушення прав людини, є не лише конвенційна війна (як-от агресія, розв'язана Російською Федерацією проти України), але й масштабні внутрішні деструктивні явища. До таких внутрішніх загроз належать тотальна корупція, кричуща соціальна несправедливість, глибоке розшарування (стратифікація) суспільства на надзвичайно багатих і маргіналізованих бідних, системна криміналізація суспільних відносин, а також недосконалість і хронічна застарілість законодавчої бази. Всі ці явища призводять до деформації правосвідомості населення та стрімкого зниження морального потенціалу суспільства, що в кінцевому підсумку підриває стійкість держави зсередини³.

У цьому аспекті значна і часто недооцінена роль у забезпеченні національної безпеки належить кримінально-правовому регулюванню та ефективній реалізації охоронної функції кримінального права. Серцевину

² Дроботов С.А. Права людини в контексті національної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3-2. С. 25–31. URL: <https://nvppp.in.ua/vip/2020/3-2/5.pdf>.

³ Тимошенко В. І., Іванчук Н. В. Права людини в контексті національної безпеки України : Human rights in the context of national security of Ukraine. *Електронний репозитарій НАВС*. URL : <https://elar.navs.edu.ua/items/dd2a4d85-5c1e-42f0-a900-87a5c63a91bb>.

безпеки індивіда становить захист від раптових та небезпечних потрясінь, що руйнують звичний спосіб життя. Показовим є той факт, що коли високопосадовці або особи, наділені значною владою, уникають кримінальної відповідальності, це не просто порушує принцип рівності перед законом, але й призводить до суттєвих, системних порушень конституційних норм виключно на користь самих правопорушників⁴. Така інституційна безкарність руйнує суспільний договір, породжує масову недовіру до державних інституцій і, як наслідок, становить пряму загрозу національній безпеці, оскільки позбавляє державу легітимності в очах її громадян.

Розуміння прав людини як стрижневого елемента національної безпеки має глибоке міжнародно-правове коріння, яке формувалося протягом десятиліть і наразі є органічно інтегрованим у зовнішньополітичні доктрини провідних світових демократій. Базові принципи такого співіснування закладені ще у Загальній декларації прав людини ООН. Стаття 29 Декларації постулює концепцію взаємної відповідальності: кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повноцінний розвиток її особистості. Водночас ця стаття встановлює жорсткі межі: обмеження прав допускається виключно на підставі закону і виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги до прав і свобод інших людей, а також для задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Крім того, Стаття 30 наголошує, що жодне положення Декларації не може тлумачитися як надання будь-якій державі, групі чи особі права займатися діяльністю, спрямованою на знищення гарантій, викладених у цьому документі⁵. Аналогічні гарантії містяться і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (МПГПП), де, наприклад, у статті 13 визначено гарантії для іноземців, що законно перебувають

⁴ Тимошенко В. І., Іванчук Н. В. Права людини в контексті національної безпеки України : Human rights in the context of national security of Ukraine. *Електронний репозитарій НАВС*. URL : <https://elar.navs.edu.ua/items/dd2a4d85-5c1e-42f0-a900-87a5c63a91bb>.

⁵ Universal Declaration of Human Rights. *The United Nations*. URL : <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

на території держави, захищаючи їх від свавільного видворення, крім випадків, коли цього вимагають імперативні міркування національної безпеки⁶.

Імплементація правозахисної проблематики в площину зовнішньої політики та глобальної національної безпеки активно розпочалася у другій половині ХХ століття. Історично значущим, парадигмальним прикладом є формування політики Сполучених Штатів Америки під час адміністрації президента Джиммі Картера. У свій перший рік роботи адміністрація Картера не лише публічно просуvala принципи прав людини, але й побудувала інституційний механізм для їх інтеграції у зовнішньополітичні відносини США. Цей процес включав так звану «тиху дипломатію»: американські посадовці наполегливо працювали за закритими дверима, щоб донести до іноземних лідерів, що дотримання прав людини є питанням центральної важливості для уряду США, намагаючись забезпечити невеликі, але критично важливі поступки у цій сфері за кордоном⁷.

Проте цей новий підхід зіткнувся із шаленим опором не лише з боку консервативних політиків, які фундаментально не погоджувалися з новим баченням, вважаючи його ідеалістичним, але й з боку найпалкіших прихильників прав людини, які вимагали більш радикальних і відкритих дій. Досвід цієї епохи довів фундаментальну тезу сучасної доктрини: просування прав людини не обов'язково є компромісом між абстрактною мораллю та конкретними об'єктивними цілями національної безпеки. Як і у випадку з усіма інтересами, існують складні вибори та моменти, коли одне питання може превалювати над іншим, проте в довгостроковій перспективі повага до прав людини за кордоном сприяє стабільності, зменшує ризик радикалізації суспільств і, як наслідок, знижує загрози для глобальної безпеки. Аби запобігти розчаруванню від повільної та часто прихованої роботи з реалізації зовнішньої політики, уряди повинні постійно та аргументовано пояснювати громадськості, як і чому

⁶ International Covenant on Civil and Political Rights. *OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.

⁷ Walker V. Human rights as an essential element for national security. *Miller Center*. URL: <https://millercenter.org/issues-policy/us-domestic-policy/human-rights-as-an-essential-element-for-national-security>.

міркування прав людини є центральними для нових пріоритетів національної безпеки⁸.

Однак ця гуманістична парадигма зазнала колосального, безпрецедентного випробування після терористичних актів 11 вересня 2001 року. Наслідком цих трагічних подій стало формування світу, у якому заходи жорсткої боротьби з тероризмом часто призводили до систематичних порушень верховенства права під гаслом безумовного захисту національної безпеки. Відповідно до позиції провідних правозахисних організацій, таких як Американська спілка захисту громадянських свобод (ACLU), багато людей у всьому світі пам'ятають події 11 вересня як одні з найжахливіших злочинів проти людяності 21-го століття, і міжнародна спільнота була абсолютно єдиною у підтримці заклику притягнути винних до відповідальності. Проте методи, що використовувалися згодом, викликали глибоку стурбованість. Сучасна правова доктрина наголошує на нагальній необхідності переформатування спадщини світу після 9/11. Цей наратив має бути трансформований із хроніки порушень верховенства права на підхід, у якому демократичні держави повертаються до принципів, що узгоджуються з їхніми конституційними гарантіями та міжнародним правом⁹. Боротьба з тероризмом повинна відбуватися виключно в межах правового поля; у випадку екзистенційної терористичної загрози обмеження прав людини є допустимим, проте базовий, непорушний принцип протидії має залишатися монолітним: засоби і методи протидії повинні бути строго співмірними фактичному рівню загрози.

В умовах тотальної глобалізації та експоненційного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій проблема прав людини як об'єкта національної безпеки набуває принципово нових, раніше невідомих вимірів, зокрема у сфері екстратериторіальності. Теорія міжнародного права зазначає, що цифровий світ перетворився на один із найімовірніших майданчиків для

⁸ Walker V. Human rights as an essential element for national security. *Miller Center*. URL: <https://millercenter.org/issues-policy/us-domestic-policy/human-rights-as-an-essential-element-for-national-security>.

⁹ Human Rights and National Security. *American Civil Liberties Union*. URL : <https://www.aclu.org/issues/human-rights/human-rights-and-national-security>.

формування спільних інтересів спільноти у міжнародно-правовому вимірі. Оскільки абсолютна більшість аспектів людського існування - від фінансових транзакцій до особистого спілкування - наразі є рутинно цифровізованими та щосекунди передаються через глобальні комунікаційні мережі, стало надзвичайно складно, а подекуди й неможливо точно визначити територіальну локалізацію людських відносин¹⁰.

Ця технологічна революція завдає нищівного удару по класичних доктринах юрисдикції. Традиційний, заснований на вестфальській системі організуючий принцип міжнародного правопорядку - територія держави - більше не забезпечує достатнього впливу та контролю над цифровим світом. Для будь-якої єдиної економічної або соціальної взаємодії, що відбувається в мережі Інтернет, одразу декілька суверенних держав можуть обґрунтовано заявляти про свій легітимний інтерес щодо регулювання такої взаємодії¹¹.

З одного боку, небачена раніше щільність та інтенсивність транскордонних соціальних зв'язків, які стали можливими завдяки цифровій революції, створюють унікальну обіцянку формування глобального громадянського суспільства. У такому суспільстві людська солідарність може відчуватися і реалізовуватися без огляду на національні кордони, сприяючи виникненню спільного розуміння прав і обов'язків громадянства у глобальній спільноті¹². З іншого боку, ця сама інфраструктура створює безпрецедентні в історії людства можливості для масового нагляду в інтересах національної безпеки. Діяльність розвідувальних служб, які здійснюють збір та аналіз гігантських масивів даних іноземних громадян за межами своєї юрисдикції, ставить під загрозу саме існування права на приватність. Таким чином, національна безпека в

¹⁰ Bignami F., Resta G. Human Rights Extraterritoriality: The Right to Privacy and National Security Surveillance. *Scholarly Commons. George Washington University Law School Research*. URL : https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2562&context=faculty_publications.

¹¹ Bignami F., Resta G. Human Rights Extraterritoriality: The Right to Privacy and National Security Surveillance. *Scholarly Commons. George Washington University Law School Research*. URL : https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2562&context=faculty_publications.

¹² Bignami F., Resta G. Human Rights Extraterritoriality: The Right to Privacy and National Security Surveillance. *Scholarly Commons. George Washington University Law School Research*. URL : https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2562&context=faculty_publications.

кіберпросторі вимагає абсолютно нових доктринальних підходів, де екстратериторіальне забезпечення конфіденційності даних особи від свавільного втручання як власних, так і іноземних урядів стає невід'ємною складовою глобального розуміння безпеки.

1.2. Проблематика обмеження прав особи з мотивів забезпечення національної безпеки

Визнання прав людини абсолютним ідеологічним та правовим пріоритетом не означає, що всі ці права є безмежними (за винятком вузького кола фундаментальних прав, що не підлягають відступу за жодних обставин, таких як заборона катувань чи рабства). Уся класична доктрина прав людини ґрунтується на концепції балансу і передбачає можливість державного втручання в реалізацію певних свобод з метою захисту вищих суспільних інтересів, де національна безпека традиційно посідає перше місце. Проте таке втручання об'єктивно супроводжується величезними ризиками зловживань владою, що зумовлює критичну необхідність формування безкомпромісних правових рамок та математично точних критеріїв оцінки правомірності будь-яких рестрикцій.

Фундаментальні, непорушні засади обмеження прав і свобод людини у глобальному вимірі закладені в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Окремі статті Пакту встановлюють, що здійснення певних прав не може бути об'єктом жодних обмежень, окрім тих, які суворо передбачені законом, є життєво необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб, і при цьому обов'язково є сумісними з іншими правами, визнаними в Пакті¹³.

Усвідомлюючи, що уряди часто зловживають розмитими формулюваннями задля репресій, міжнародна юридична спільнота ініціювала створення більш

¹³ International Covenant on Civil and Political Rights. *OHCHR*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>.

деталізованих стандартів. Історичним фоном цього процесу стали спостереження правозахисників, зокрема Американської асоціації для Міжнародної комісії юристів, про те, що одним із головних інструментів, які використовують уряди для репресій та позбавлення народів фундаментальних прав, є незаконне і невиправдане оголошення воєнного стану або стану надзвичайної ситуації. Дуже часто ці радикальні заходи вживаються під фальшивим приводом існування «надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації» або абстрактних «загроз національній безпеці». Генеральна Асамблея ООН неодноразово наголошувала на важливості уніфікованого тлумачення таких обмежень¹⁴. Також важливу роль відіграло дослідження Ніколь Кестьйо щодо наслідків для прав людини розвитку подій, пов'язаних із ситуаціями стану облоги та надзвичайного стану, яке розглядалося Комісією з прав людини ООН¹⁵.

З метою подолання цієї кризи, навесні 1984 року в місті Сіракузи (Італія) було проведено унікальний колоквиум. Група з 31 видатного експерта з міжнародного права з усіх регіонів світу зібралася під егідою Міжнародної комісії юристів, Інституту прав людини Урбана Моргана та Міжнародного інституту вищих досліджень у галузі кримінальних наук. Результатом їхньої праці стало ухвалення історичного документа - «Сіракузьких принципів тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права»¹⁶. Ці принципи стали золотим стандартом для Комітету з прав людини ООН та національних конституційних судів усього світу.

Сіракузькі принципи формулюють надзвичайно деталізовану і жорстку

¹⁴ Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. *ICJ*. URL : <https://www.icj.org/resource/siracusa-principles-on-the-limitation-and-derogation-provisions-in-the-international-covenant-on-civil-and-political-rights/>.

¹⁵ Economic and Social Council. *United Nations Digital Library System*. URL : https://digitallibrary.un.org/record/497167/files/E_CN.4_1985_4-EN.pdf.

¹⁶ Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. *ICJ*. URL : <https://www.icj.org/resource/siracusa-principles-on-the-limitation-and-derogation-provisions-in-the-international-covenant-on-civil-and-political-rights/>.

систему критеріїв щодо правомірності обмежень. Згідно з ними, будь-які положення, що дозволяють обмеження прав, повинні тлумачитися виключно вузько і завжди на користь самих прав, що розглядаються. Вони мають розглядатися в світлі та контексті конкретного права, не застосовуватися у довільний або нерозумний спосіб та за жодних обставин не руйнувати саму сутність гарантованого права. Більше того, жодні обмеження не можуть застосовуватися з іншою метою, ніж та, для якої вони були спеціально передбачені законодавцем¹⁷. Принципи вимагають, щоб кожне встановлене обмеження супроводжувалося ефективними та доступними засобами правового захисту проти його незаконного або зловмисного застосування.

Критерій «передбаченості законом» є особливо суворим. Він вимагає, щоб обмеження на здійснення прав людини встановлювалися виключно національним законом загального застосування, який є сумісним із цілями та об'єктами Пакту і є чинним на момент застосування обмеження. Правові норми, що обмежують права, повинні бути максимально чіткими та доступними для розуміння кожного громадянина. Надзвичайно важливою є норма Принципу 36, яка встановлює, що коли виникає конфлікт між правом, захищеним Пактом, і таким, що не захищене, визнання та особлива вага повинні надаватися фундаментальним правам і свободам¹⁸. Забороняється маніпулювання нормами: наприклад, обмеження права на підставі захисту репутації інших осіб категорично не може використовуватися державою для захисту своїх інституцій та посадових осіб від громадської думки чи об'єктивної критики¹⁹.

Особливе, концептуально відокремлене місце в Сіракузьких принципах

¹⁷ Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. *Refworld*. URL : <https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1984/57200>.

¹⁸ Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України. *Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака*. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1007/2023%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%206.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

¹⁹ Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. *Refworld*. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1984/57200>.

займає питання відступу від зобов'язань під час офіційно оголошеного надзвичайного стану. Відступ допускається виключно за наявності реальної «загрози життю нації». Принципи дають цьому терміну математично точне визначення: це загроза, яка одночасно впливає на все населення та поширюється на всю або частину території держави, і при цьому становить безпосередню небезпеку для фізичної цілісності населення, політичної незалежності, територіальної цілісності держави або існування чи базового функціонування інституцій, необхідних для забезпечення прав людини. Експерти наголосили, що внутрішні конфлікти та соціальні заворушення, які не становлять серйозної та неминучої загрози життю нації, категорично не можуть слугувати виправданням для відступів за статтею 4 Пакту. Так само і суто економічні труднощі самі по собі ніколи не можуть бути підставою для введення надзвичайних заходів²⁰.

Будь-які заходи відступу повинні бути суворо пропорційними за своєю суворістю, тривалістю та географічним охопленням виключно до характеру та масштабу актуальної загрози. При цьому ключовою інституційною гарантією є те, що суди загальної юрисдикції повинні зберігати свої повноваження навіть у розпал надзвичайного стану для розгляду будь-яких скарг щодо порушень абсолютних прав, гарантуючи мінімальний рівень законності. Крім того, держава, яка скористалася правом на відступ, несе міжнародно-правове зобов'язання повною мірою інформувати відповідні міжнародні органи (наприклад, Генерального секретаря Ради Європи) про вжиті заходи, причини їх вжиття, а згодом - про час, коли такі заходи перестали застосовуватися і міжнародні норми знову запрацювали у повному обсязі²¹.

Систематизація цих надзвичайно складних критеріїв може бути

²⁰ Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України. *Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака*. URL: <https://repository.ndppp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1007/2023%20%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0BD%D0%B0%D1%80%D0BE%D0%B4%D0BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0BE%D1%87%D0%B8%D0BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%206.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

²¹ Mass surveillance. *ECHR*. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_mass_surveillance_eng.

представлена у вигляді аналітичної таблиці, яка узагальнює підходи Сіракузьких принципів.

Категорія обмеження / Відступу	Зміст та специфіка вимоги відповідно до Сіракузьких принципів
Вимога передбаченості законом	Обмеження здійснюється лише на підставі чіткого, відкритого національного закону загального застосування, сумісного з МПГПП, що діє на момент втручання.
Вимога легітимної мети	Обмеження запроваджується виключно для досягнення тієї конкретної цілі, задля якої воно було початково прийняте; забороняється приховане використання в інших цілях.
Імператив пропорційності	Усі заходи та відступи є суворо пропорційними за своєю тривалістю, географічним охопленням та інтенсивністю до реального характеру загрози.
Критерій загрози життю нації	Ситуація повинна загрожувати фізичній цілісності населення, політичній незалежності або базовому функціонуванню найважливіших державних інституцій.

Заборона довільності та свавілля	Закони і заходи не можуть бути довільними; обов'язково вимагається наявність ефективних правових засобів оскарження зловживань.
Захист від критики влади	Забороняється використовувати концепції захисту честі, репутації чи національної безпеки для екранування державних інституцій від об'єктивної суспільної критики.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та багаторічна прецедентна практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) розробили чи не найбільш складну і витончену у світі методологію оцінки втручання держави у права особи в контексті національної безпеки. Одним із найчутливіших індикаторів є застосування Статті 8 Конвенції, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і таємниці кореспонденції. Частина друга цієї статті дозволяє втручання органів державної влади у здійснення цього права, проте висуває три кумулятивні умови: втручання має бути згідно із законом, переслідувати легітимну мету (зокрема, інтереси національної безпеки, громадської безпеки чи економічного добробуту, запобігання злочинам) і бути необхідним у демократичному суспільстві²².

Для практичної імплементації цих вимог ЄСПЛ виробив знаменитий трискладовий тест. Суд послідовно аналізує: 1) чи було втручання у права заявника; 2) чи було воно бездоганно передбачено законом; 3) чи було воно необхідним у демократичному суспільстві та пропорційним (*proportionate*) до переслідуваної легітимної мети.

Особлива, безпрецедентна процесуальна складність виникає у справах, пов'язаних із заходами таємного нагляду - перехопленням електронних

²² Bendorath R. „Necessary and proportionate“. *European Data Protection Supervisor*. URL : https://www.edps.europa.eu/sites/default/files/publication/16-06-17_presentation_necessity_and_proportionality_en.

комунікацій, прослуховуванням тощо, які є стрижнем сучасної боротьби з міжнародним тероризмом. У таких категоріях справ ЄСПЛ насамперед стикається з фундаментальною попередньою проблемою - доведенням статусу жертви²³. Специфіка полягає в тому, що особа, за якою здійснюється таємний нагляд, за визначенням не знає про факт порушення своїх прав. Якби Суд вимагав беззаперечних доказів факту прослуховування, право на захист стало б ілюзорним.

Тому ЄСПЛ розробив унікальну доктрину: при визначенні статусу жертви Суд досліджує, чи підпадає особа під сферу дії законодавства, що дозволяє таємні заходи, і чи існують на національному рівні ефективні засоби правового захисту. Якщо національна система не надає дієвих механізмів контролю та засобів захисту, ЄСПЛ визнає, що сама загроза нагляду становить пряме втручання у права абсолютно всіх потенційних користувачів комунікацій. У такому безпрецедентному випадку особі навіть не потрібно доводити існування конкретного ризику застосування заходів безпосередньо до неї; вона отримує статус жертви порушення на підставі самого факту існування такого репресивного законодавства. На противагу цьому, якщо держава створила надійні запобіжники та ефективні засоби оскарження, то поширену у суспільстві загальну підозру щодо зловживань виправдати перед Судом значно складніше²⁴.

Хрестоматійним прикладом, що заклав основи цієї філософії, є історичне рішення у справі *Klass and Others v. Germany* (6 вересня 1978 року). П'ять німецьких юристів подали скаргу на законодавство ФРН, яке наділяло органи влади широкими повноваженнями таємно контролювати їхню поштову кореспонденцію та телефонні розмови, причому без обов'язку пост-фактум інформувати осіб про застосовані заходи. Хоча ЄСПЛ зрештою постановив, що у цьому конкретному випадку порушення статті 8 не було, визнавши, що німецький законодавець мав обґрунтовані підстави вважати ці заходи

²³Кретова І. Доктрина свободи розсуду та її вплив на тлумачення права. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 4. С. 173–180. URL : <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-4/27.pdf>.

²⁴ Margin of Appreciation doctrine. *The Council of Europe*. URL: https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/lisbonnetwork/themis/echr/paper2_en.asp.

необхідними для національної безпеки та запобігання злочинам, Суд висловив фундаментальне застереження. Він зазначив, що повноваження на таємне стеження за громадянами, які за своєю природою характеризують «поліцейську державу», можуть бути толеровані в рамках демократичної Конвенції виключно тією мірою, якою вони є суворо і безальтернативно необхідними для захисту демократичних інститутів, і лише за наявності адекватних та дієвих гарантій проти зловживань²⁵.

Дослідники юриспруденції ЄСПЛ виявляють складні структурні патерни у прийнятті рішень. Згідно з певними науковими спостереженнями, на рівні загальних підходів у справах щодо національної безпеки Суд іноді демонструє схильність до моделі «пріоритету національної безпеки», віддаючи певну перевагу аргументам держави перед індивідуальними інтересами. Однак для компенсації та виправлення цього ухилу (*redressing the bias*), ЄСПЛ на специфічному рівні активно використовує тест на необхідність у межах принципу пропорційності. Зокрема, Суд ретельно перевіряє придатність застосованих державою заходів. Якщо аналіз виявляє, що вжиті методи втручання об'єктивно не є придатними для досягнення задекларованої мети або завдають надмірної шкоди, яка не компенсується безпековими вигодами, держава не проходить тест на придатність, і Суд констатує порушення Конвенції²⁶.

Ще одним надзвичайно гострим питанням є дотримання гарантій права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції) у справах, де ключові докази базуються на інформації, що становить державну таємницю. ЄСПЛ ставить принципове запитання: чи існує розумне співвідношення пропорційності між легітимною метою держави захистити секретну безпекову інформацію та правом конкретного заявника на повноцінний доступ до суду і матеріалів справи.

²⁵ Bendrath R. „Necessary and proportionate“. *European Data Protection Supervisor*. URL: https://www.edps.europa.eu/sites/default/files/publication/16-06-17_presentation_necessity_and_proportionality_en.pdf.

²⁶ Sommardal J., National security secrecy in ECtHR proceedings-the Court's eroding toolbox against unjustified secrecy and abuse. *Human Rights Law Review*. *Oxford Academic*. URL: <https://academic.oup.com/hrlr/article/25/3/ngaf024/8182143>.

Національні уряди часто намагаються обґрунтувати абсолютну секретність, спираючись на принцип субсидіарності та власну свободу розсуду, стверджуючи, що ЄСПЛ не є судом четвертої інстанції і не повинен втручатися в оцінку фактичних обставин безпекового характеру²⁷.

Проте практика ЄСПЛ чітко виключає можливість абсолютного, безконтрольного приховування матеріалів з мотивів національної безпеки. Суд сформував сталу практику в цілій низці критичних категорій справ - таких як насильницькі зникнення, розслідування підозрілих смертей, надзвичайні видачі, люстраційні процеси та використання матеріалів, засекречених ще під час попередніх тоталітарних режимів. У таких випадках ЄСПЛ відкидає аргументи урядів. Зокрема, Суд категорично стверджує, що повне приховування від громадськості всього тексту судового рішення виключно з міркувань національної безпеки не може бути виправданим у демократичному суспільстві. Якби Суд сам у своїх внутрішніх процедурах застосовував такі ж практики секретності, які він засуджує на національному рівні, це призвело б до створення неприпустимих подвійних стандартів. Гарантією проти цього виступає стаття 13 Конвенції, яка безапеляційно вимагає забезпечення права на ефективний засіб правового захисту перед національним органом для кожного, чиї права були порушені, навіть якщо ці порушення були вчинені посадовими особами, що діяли під прикриттям державної таємниці або в офіційній якості борців з тероризмом²⁸.

Ключовим, фундаментальним філософським та процесуальним механізмом, що дозволяє ЄСПЛ балансувати між наднаціональним контролем за дотриманням прав людини та повагою до національного державного суверенітету, є доктрина «свободи розсуду». Вперше Суд розгорнуто, на концептуальному рівні пояснив цю доктрину в епохальній справі *Handyside v. United Kingdom* (1976). Суд аргументував свій підхід тим, що завдяки своєму

²⁷ Open Society Justice Initiative. *ECHR*. URL: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/918a3997-3d40-4936-884b-bf8562b9512b/echr-reform-margin-of-appreciation.pdf>.

²⁸ Margin of Appreciation. *Open Society Justice Initiative*. URL: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/918a3997-3d40-4936-884b-bf8562b9512b/echr-reform-margin-of-appreciation.pdf>.

прямому, безпосередньому і безперервному контакту з «життєвими силами» своїх країн, національні державні органи у принципі перебувають у значно кращому епістемічному становищі, ніж міжнародний суддя у Страсбурзі, щоб дати точну оцінку змісту суспільних вимог, а також об'єктивній «необхідності» конкретного обмеження або санкції²⁹.

Функціонування цієї доктрини виглядає наступним чином: початкову, первинну оцінку необхідності втручання завжди робить держава, причому свобода розсуду надається як законодавцю (який ухвалює обмежувальні закони), так і правозастосовним державним органам та судам. Роль ЄСПЛ є субсидіарною - його функція зводиться не до механічної заміни рішень національних судів своїми власними, а до суворого нагляду за тим, чи не переступили державні інституції межі тієї свободи, яка їм об'єктивно надана. Зокрема, Суд ретельно перевіряє, чи були пояснення, надані державою на виправдання втручання, «належними та достатніми». Незважаючи на свободу розсуду, яка надається державі, саме ЄСПЛ здійснює остаточну, вищу інстанційну оцінку пропорційності втручання тій соціальній потребі, яка слугувала його підставою³⁰.

У справах, де на кону стоїть національна безпека, ЄСПЛ традиційно визнає за державами надзвичайно широкі межі свободи розсуду. Це яскраво підтверджується позиціями у вищезгаданій справі *Klass v. Germany*, а також у справі *Leander v. Sweden*. У цих рішеннях Суд визнав, що національним органам влади надається значна дискреція у встановленні умов, за яких вони збирають, обробляють та захищають конфіденційну інформацію в інтересах протидії шпигунству та тероризму³¹.

²⁹ Караман І., Критерії втручання у права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *НААУ*. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/post-revis/2015.03.23-04.03.18-mat2.pdf>.

³⁰ Feingold C. S., Doctrine of Margin of Appreciation and the European Convention on Human Rights.

NDLScholarship. URL:

<https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2618&context=ndlr>.

³¹ The ECtHR's suitability test in national security cases: Two models for balancing human rights and national security. *Leiden Journal of International Law. Cambridge Core*. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/ecthrs-suitability-test-in-national-security-cases-two-models-for-balancing-human-rights-and-national-security/59850A56B29A02B746412D658A27A49F>.

Однак ця доктрина не є індульгенцією на свавілля і часто стає об'єктом гострої наукової та судової критики. Ще під час розгляду справи *Handyside* меншість членів Комісії з прав людини категорично відхилила доктрину свободи розсуду, вбачаючи в ній небезпечний інструмент розмивання стандартів. Критики зазначають, що опора на цю доктрину часто виглядає як політично вмотивований компроміс з боку Суду та Комісії, які побоюються відкритих конфліктів із суверенними державами-учасницями або навіть денонсації ними Конвенції. Науковці підкреслюють концептуальну різницю між підставами для обмежень: такі категорії як «інтереси національної безпеки», «запобігання злочинам» або «захист прав інших осіб» принаймні піддаються об'єктивній фактологічній перевірці. Натомість категорія «захист моралі» (яка була ключовою у справі *Handyside*) є настільки розпливчастою, суб'єктивною і невизначеною в тексті Конвенції, що фактично позбавлена чіткого правового змісту, дозволяючи державі легалізувати будь-які рестриктивні заходи під егідою захисту суспільних звичаїв³².

Тим не менш, межі свободи розсуду є гнучкими і залежать від обставин. Яскравим прикладом звуження цієї свободи є справа *Barthold v. Germany*, яка стосувалася статті 10 Конвенції (свобода вираження поглядів). Суд зазначив, що свобода розсуду має межі, які залежать від конкретних обставин. Замість того, щоб беззаперечно покладатися на думку національних органів щодо того, наскільки широкою є ця свобода при захисті «прав інших осіб», ЄСПЛ здійснив власну, скрупульозну оцінку необхідності заборони доктору Бартольду повторювати свої публічні висловлювання. Зрештою, більшістю голосів Суд дійшов висновку, що втручання було абсолютно непропорційним до легітимної мети, а отже, не було необхідним у демократичному суспільстві. І хоча меншість (яка вважала, що порушення не було) складала значну кількість — рішення було прийнято 12 голосами проти 8 — ця справа є надзвичайно цінною, оскільки демонструє застосування доктрини свободи розсуду у її нормативно-

³² Holmer O., Decoding the Margin of Appreciation doctrine in its use by the European Court of Human Rights. *Stockholms universitet*. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:661681/FULLTEXT01.pdf>.

практичному вимірі, де Суд не боїться долати дискрецію держави³³.

Найпотужнішим фактором, який динамічно впливає на ширину свободи розсуду, є концепція загальноєвропейського консенсусу. Чим більша згода існує між правовими системами держав-учасниць Ради Європи щодо захисту певного права або стандарту, тим вужчою стає свобода розсуду для окремої держави-відповідача. Наприклад, у справі *Petrovic v. Austria* (1998) Суд визнав відсутність європейського консенсусу щодо обов'язку держави надавати батькам чоловічої статі відпустки по догляду за дитиною з відповідними виплатами, тому державі було надано широку свободу розсуду. Проте з плином часу ситуація змінилася, і вже у справі *Konstantin Markin v. Russia* (2012) Суд констатував, що такий консенсус у Європі з'явився, внаслідок чого широкі межі свободи розсуду різко звужилися, і дії держави були визнані дискримінаційними. Аналогічний механізм поступового звуження дискреції зараз спостерігається і в питаннях цифрового нагляду та доступу до зашифрованих комунікацій в інтересах національної безпеки³⁴.

Імплементация складних міжнародних стандартів обмеження прав людини в інтересах національної безпеки на рівні національної правової системи знаходить своє найвище відображення у юриспруденції Конституційного Суду України (КСУ). Останніми роками практика КСУ демонструє суттєву еволюцію доктринальних підходів, зокрема щодо імплементации трискладового тесту на пропорційність, який був запозичений із практики ЄСПЛ. Дослідники конституційної аргументації підкреслюють, що послідовне і повне застосування цього універсального тесту дозволяє ефективно нівелювати системні недоліки процесу обґрунтування рішень (наприклад, недоліки, притаманні методу псевдосилогічної аргументації), чим значно підвищує рівень суспільної довіри до Конституційного Суду та його здатності захищати права людини в умовах

³³ Меленко О. В., Гриндей Л. М., Конституційна аргументація: теоретико-правовий аспект. *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/library/konstytucijna-argumentacija-teoretyko-pravovyyu-aspekt>.

³⁴ Feingold C. S., Doctrine of Margin of Appreciation and the European Convention on Human Rights. *NDSLscholarship*. URL: <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2618&context=ndlr>.

криз³⁵.

Екзистенційного значення питання меж обмеження прав набуло в умовах повномасштабного збройного конфлікту та дії правового режиму воєнного стану, що є абсолютно найвищою і найгострішою формою загрози національній безпеці з моменту відновлення незалежності. Незважаючи на колосальний тиск обставин, Конституційний Суд послідовно наголошує на невід'ємній та абсолютній природі ключових конституційних гарантій, які не підлягають звуженню за жодних умов.

Фундаментальним прикладом є Рішення Конституційного Суду України №3-р(П)/2022, ухвалене у справі за конституційною скаргою щодо презумпції невинуватості. Предметом розгляду була конституційність положень пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України. Конституційний Суд України дійшов безапеляційного висновку про визнання вказаного припису неконституційним, оскільки він дозволяв закриття кримінального провадження з підстав, які не реабілітують особу, без її належної згоди та забезпечення права на захист, що грубо порушувало презумпцію невинуватості. Суд ухвалив, що неконституційний пункт втрачає чинність через три місяці з дня ухвалення Рішення, і зобов'язав Верховну Раду України привести нормативне регулювання у відповідність із Конституцією. Це рішення стало потужним сигналом: фундаментальні процесуальні гарантії особи не можуть бути нівельовані державою навіть під приводом пришвидшення кримінального судочинства чи оптимізації роботи правоохоронних органів під час війни³⁶.

Ще більш показовою стала правова позиція Конституційного Суду України щодо абсолютності фізичної свободи в умовах воєнного стану, викладена у Рішенні № 8-р(П)/2024. Суд наголосив на імперативності статті 29 Конституції України, яка проголошує: «Ніхто не може бути заарештований або триматися під

³⁵ Рішення Конституційного Суду України № 3-р(П)/2022 у справі щодо презумпції невинуватості (текст). ZIB. URL: https://zib.com.ua/ua/151708-rishennya_ks__3-rii2022_u_spravi_schodo_prezumpcii_nevinuvat.html.

³⁶ Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2022 р. № 3-р/2022.. *Конституційний Суд України*. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-r2022>.

вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом». Розвиваючи цю норму, Конституційний Суд України підкреслив концептуальну філософську тезу: особиста свобода є природним, засадничим станом людини, тоді як будь-який арешт чи тримання під вартою означає виняткове, екстраординарне становище, яке конституційний лад допускає лише тимчасово і виключно за наявності в кожному окремому випадку конкретних юридичних та фактичних підстав, що підлягають обов'язковій перевірці (встановленню) судом. Навіть в умовах воєнного стану, коли інтереси національної безпеки є максимальними, право на свободу і особисту недоторканність, право на справедливий судовий захист, право на захист підозрюваного та презумпція невинуватості не можуть бути скасовані, обмежені або делеговані несудовим органам влади³⁷. Ця позиція українського органу конституційної юрисдикції ідеально кореспондує з положеннями пункту 60 Сіракузьких принципів, які імперативно вимагають, щоб суди зберігали свою юрисдикцію навіть у час публічної надзвичайної ситуації для розгляду скарг щодо порушення абсолютних прав.

Окремим вектором практики Конституційного Суду України є захист соціально-економічних прав у контексті національної безпеки, зокрема щодо гарантій особам, які безпосередньо цю безпеку забезпечували. У своєму знаковому Рішенні від 28 лютого 2020 року Конституційний Суд постановив, що держава категорично не може обмежувати або скасовувати раніше встановлені пільги та соціальні гарантії ветеранам війни³⁸. Суд підкреслив, що забезпечення належного соціального захисту осіб, які ціною власного здоров'я та життя захищали суверенітет і територіальну цілісність держави, є не просто політичною декларацією, а юридично обов'язковим обов'язком держави.

³⁷ Не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану право на свободу та особисту недоторканність, право на судовий захист, презумпція невинуватості і право на захист – Конституційний Суд України. *Судово-юридична газета*. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/306422-ne-mogut-byt-ogranicheny-v-usloviyakh-voennogo-polozheniya-pravo-na-svobodu-i-lichnyu-neprikosnovennost-pravo-na-sudebnuyu-zaschitu-prezumpsiya-nevinovnosti-i-pravo-na-zaschitu-konstitutsionnyu-sud-ukrainy>.

³⁸ Лотюк О. С., Конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciyni-zasady-obmezheniya-prav-ta-svobod-lyudynu-i-gromadyanyna-u-povoyennyu-period>.

Посилання уряду на макроекономічні чи фінансові труднощі, дефіцит бюджету або інші потреби безпекового сектору не можуть слугувати легітимним виправданням для свавільного звуження обсягу соціальних прав ветеранів, оскільки це руйнує довіру до держави і, як наслідок, підриває мотивацію громадян до захисту країни в майбутньому. Рішення Конституційного Суду з цього питання є обов'язковим, остаточним та таким, що не підлягає жодному оскарженню³⁹.

Для кращого розуміння системності підходів КСУ доречно навести аналітичну таблицю базових правових позицій у контексті національної безпеки.

Об'єкт конституційного контролю	Ключова правова позиція КСУ щодо меж допустимого обмеження в інтересах держави
Презумпція невинуватості особи	Визнано неконституційним п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України. Держава не має права закривати кримінальні провадження з nereабілітуючих підстав без забезпечення права на захист, навіть керуючись інтересами процесуальної економії (Рішення № 3-р(II)/2022).
Свобода та особиста недоторканність	Свобода визнана природним станом людини. Будь-який арешт допускається як виняток виключно за вмотивованим рішенням суду. Заборонено позасудове позбавлення

³⁹ Рішення Конституційного Суду України 3-р/2022. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-r2022>.

	волі, навіть в умовах дії режиму воєнного стану (Рішення № 8-р(II)/2024).
Соціальні гарантії та статус ветеранів	Встановлено абсолютну заборону на зменшення або скасування державою пільг ветеранам війни. Фінансові труднощі держави не виправдовують звуження соціального захисту тих, хто гарантує національну безпеку (Рішення від 28.02.2020).

Період після завершення збройного конфлікту або скасування правового режиму надзвичайного (воєнного) стану становить окремий, надзвичайно складний доктринальний та практичний виклик для будь-якої демократичної правової системи. Відповідно до вимог статті 4 МПГПП та стандартів Ради Європи, держава, яка легітимно використала своє право на відступ від міжнародних зобов'язань під час кризи, несе безумовний юридичний обов'язок повною мірою інформувати Генерального секретаря відповідної організації (наприклад, Ради Європи) про точний час, коли тимчасові екстраординарні заходи перестали застосовуватися і положення конвенцій знову діють у повному, докризовому обсязі⁴⁰. Цей формальний акт повернення до нормальності є критично важливим маркером збереження державою свого демократичного статусу.

В українській правовій та безпековій науці наразі надзвичайно активно досліджуються конституційні засади, алгоритми та ризики обмеження прав та свобод людини і громадянина саме у транзитний, повоєнний період. Науковці акцентують увагу на тому, що процес пролонгації певних обмежень прав як інструменту забезпечення національної безпеки у повоєнний час має бути

⁴⁰ Mass surveillance. *ECHR*. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_mass_surveillance_eng.

максимально виваженим, транспарентним і ретельно обґрунтованим. Він повинен відбуватися з глибоким урахуванням залишкових загроз політичній безпеці, ризиків дестабілізації, але водночас суворо оцінюватися через призму доцільності збереження рестрикцій у мирний час.

Фундаментальний висновок полягає в тому, що для продовження будь-якого режиму обмеження прав і свобод громадянина у повоєнний період необхідний комплексний, всебічний аналіз та врахування багатьох різноспрямованих чинників. Збереження екстраординарних обмежень (наприклад, жорсткої цензури, розширених повноважень правоохоронних органів на проведення обшуків чи таємного нагляду), які були абсолютно легітимними та життєво необхідними під час гарячої фази збройного конфлікту, у мирний час неминуче призводить до катастрофічних наслідків. Це провокує поступову, повзучу авторитеризацію державної влади, грубе порушення європейських критеріїв пропорційності та втрату довіри суспільства до демократичних інституцій. Відновлення повноцінного, збалансованого конституційного правового порядку, який знову беззастережно забезпечує абсолютний пріоритет прав людини над інтересами державного апарату, є не просто побажанням, а категоричною необхідною умовою сталого післявоєнного розвитку суспільства та успішної інтеграції держави у цивілізований міжнародний правовий простір.

Висновки до розділу 1

Глибокий, всебічний аналіз доктринальних підходів, міжнародно-правових актів та актуальної судової юриспруденції дозволяє сформулювати низку концептуальних, фундаментальних висновків щодо складної, багатовекторної взаємодії концепту прав людини та вимог національної безпеки у сучасному світі.

По-перше, глобальна правова думка пройшла епохальний шлях розвитку: права людини еволюціонували від розмитого концептуального обмежувача

необмеженої державної влади до фундаментального, пріоритетного об'єкта та кінцевої мети самого існування системи національної безпеки. Сучасна доктрина антропоцентризму, яка знайшла своє закріплення як у міжнародному праві (Загальна декларація прав людини), так і в національному законодавстві (стаття 3 Закону України «Про національну безпеку України»), розглядає людину, її життя, гідність та непорушні конституційні права як найвищу, абсолютну соціальну цінність. Разом з тим, сучасні виклики національній безпеці значно ускладнилися; вони більше не обмежуються конвенційними військовими загрозами, а включають такі глибокі внутрішні деструктивні процеси як системна елітарна корупція, криміналізація державного апарату, катастрофічна соціальна нерівність, а також новітні кібернетичні ризики, пов'язані з екстратериторіальним застосуванням масового цифрового нагляду. Усвідомлення цього призводить до аксіоми: забезпечення безпеки державного механізму та його територіального суверенітету має сенс і легітимність лише тією мірою, якою воно слугує створенню безпечних, гідних умов для вільного існування та розвитку кожного окремого індивіда.

По-друге, незважаючи на зміну пріоритетів, об'єктивна необхідність обмеження певних прав людини з мотивів збереження національної безпеки залишається неминучою реальністю в періоди гострих суспільних криз та воєнних конфліктів. Проте таке втручання не може бути довільним; воно надзвичайно жорстко регламентується імплементованими стандартами міжнародного та національного права. Детальний аналіз Сіракузьких принципів тлумачення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права доводить, що будь-які відступи держави від своїх зобов'язань чи рестриктивні заходи повинні відповідати безкомпромісним критеріям: вони мають бути суворо пропорційними залежати від масштабу небезпеки, передбаченими законом, мати чітку легітимну мету, бути недискримінаційними та застосовуватися виключно задля протидії реальній, об'єктивній «загрозі життю нації». Певне вузьке коло фундаментальних прав (право на життя, заборона катувань, недоторканність свободи думки) зберігає свій абсолютний характер і не підлягає звуженню чи

відступу навіть за умов найтяжчих екзистенційних загроз існуванню держави.

По-третє, багаторічна прецедентна практика Європейського суду з прав людини розробила ефективний, хоча й складний процесуальний інструментарій балансування приватних та публічних інтересів, ядром якого є застосування трискладового тесту на пропорційність та еластичної доктрини «свободи розсуду». ЄСПЛ послідовно і категорично наголошує на тому, що жодна держава не має права використовувати посилення на національну безпеку як зручну ширму для створення закритої, непрозорої «поліцейської держави» або для легалізації масового, безконтрольного свавільного стеження за громадянами без створення запобіжників та гарантування належного судового контролю за діями спецслужб. Встановлено чіткі межі і для самої доктрини свободи розсуду, яка стрімко звужується за наявності загальноєвропейського консенсусу щодо захисту певного права, а також при виникненні необхідності жорсткого захисту базових інститутів демократії та гарантій справедливого судочинства від втручання спецслужб.

Зрештою, національна конституційна юриспруденція України, діючи в умовах безпрецедентних загроз своєму фізичному існуванню, демонструє надзвичайну інституційну здатність до збереження ключових правових стандартів цивілізованого світу. Рішення Конституційного Суду України чітко артикулюють неприпустимість делегітимізації права на особисту свободу, недоторканність, справедливий суд та презумпцію невинуватості навіть в умовах дії жорсткого правового режиму воєнного стану. Найвищою гарантією соціальної безпеки визнано також заборону на зменшення пільг тим, хто безпосередньо захищав державу. Найскладнішим, стратегічним та історичним завданням держави на найближчий повоєнний період залишається виважене, своєчасне та юридично коректне зняття екстраординарних обмежень, інформування про це міжнародної спільноти та відновлення гармонійного балансу. У цій відновленій конфігурації права людини повинні негайно набути свого повного обсягу як безальтернативний пріоритет функціонування всіх без винятку механізмів національної безпеки. Інституційна спроможність

національної правової системи забезпечити і втримати цей надскладний баланс визначає саму філософську і політичну сутність держави як демократичної, соціальної, правової та такої, що заслуговує на своє місце у глобальній спільноті.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМАТИКА ПРАВ ЛЮДИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

Фундаментальною проблемою будь-якої демократичної держави є пошук і підтримання оптимального балансу між забезпеченням національної безпеки та дотриманням основоположних прав і свобод людини. В умовах екзистенційної загрози, з якою зіткнулася Україна внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, ця проблема набуває безпрецедентної гостроти та складності. Законодавство про національну безпеку за своєю природою наділяє державний апарат, зокрема силові структури, спеціальні служби та військове командування, екстраординарними повноваженнями. Водночас саме ці дискреційні повноваження, якщо вони не обмежені чіткими правовими рамками, дієвим демократичним контролем та судовим наглядом, створюють найвищі ризики для прав людини.

Еволюція нормативно-правової бази України у цій сфері демонструє складний і тривалий перехід від пострадянської, державоцентричної моделі, де безпека інституцій домінувала над безпекою особи, до євроатлантичної, антропоцентричної парадигми. У цій новітній парадигмі безпека людини, її життя, здоров'я та гідність визнаються найвищою соціальною цінністю, а національна безпека розглядається як стан захищеності цих цінностей. Проте імплементація такої філософії в умовах активних бойових дій, масштабних гібридних загроз, кібератак та функціонування режимів воєнного стану виявляє низку глибоких правових колізій, прогалин та суперечностей. Держава змушена застосовувати механізм дерогації - правомірного та тимчасового відступу від частини своїх зобов'язань у сфері прав людини задля збереження самої нації. Аналіз того, наскільки цей відступ є пропорційним, обґрунтованим і контрольованим, становить предмет цього розділу.

2.1. Проблематика прав людини в законах про національну безпеку України: аналіз положень

Система законодавства України, що регулює сферу національної безпеки, є багаторівневою та складною. Вона включає базові закони, які визначають загальну архітектуру сектору безпеки, та спеціальні нормативно-правові акти, що регламентують діяльність окремих органів розвідки, контррозвідки, правоохоронних структур або встановлюють особливі правові режими на всій території держави чи в окремих місцевостях. Центральне місце в цій ієрархії посідає базовий Закон України «Про національну безпеку України».

Закон України «Про національну безпеку України», ухвалений у 2018 році, концептуально змінив підхід українського законодавця до розуміння об'єкта захисту. Відповідно до преамбули та статті 1 цього Закону, пріоритетом державної політики є гарантування кожному громадянину захисту від загроз, що базується на статтях 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України. Закон чітко артикулює антропоцентричний вимір безпеки через систему своїх дефініцій:

По-перше, термін «національні інтереси» (п. 10 ст. 1) визначається не просто як інтереси державного апарату, а як «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави». Це означає, що реалізація цих інтересів має забезпечувати не лише державний суверенітет і територіальну цілісність, а й безпечні умови життєдіяльності та добробут самих громадян. Безпека держави втрачає сенс, якщо вона не слугує інструментом захисту особи⁴¹.

По-друге, дефініція «громадська безпека і порядок» (п. 3 ст. 1) прямо закріплює захищеність прав і свобод людини і громадянина як пріоритетне та фундаментальне завдання сил безпеки та інших державних органів. Забезпечення цих прав є базовою умовою для легітимної реалізації будь-яких подальших узгоджених заходів із захисту національних інтересів. Більше того, термін «національна безпека» (п. 9 ст. 1) базується на стані захищеності не лише

⁴¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

територіальної цілісності, а й інших національних інтересів, до яких невід'ємно належать права особи.

Головним інституційним запобіжником від порушень прав людини з боку розгалуженого силового апарату Закон визначає механізм демократичного цивільного контролю (п. 5 ст. 1). Цей контроль розглядається як комплекс заходів, що здійснюються суспільством і державою для забезпечення неухильного додержання вимог Конституції та законів України, верховенства права, законності та прозорості в діяльності органів сектору безпеки і оборони. Цей контроль безпосередньо спрямований на ті органи, специфіка діяльності яких пов'язана з обмеженням прав і свобод людини у визначених законом випадках (наприклад, проведення негласних слідчих розшукових дій, затримання, обшуки). До структури сектору безпеки і оборони Закон також включає громадян та їхні об'єднання (п. 16 ст. 1), якщо вони добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки, що легалізує активну роль громадянського суспільства в нагляді та оборонних процесах⁴².

Разом з тим, теоретичний аналіз та правозастосовна практика вказують на те, що рамкові, загальнодекларативні норми Закону «Про національну безпеку» надзвичайно часто вступають у гостру колізію зі спеціальним законодавством, яке регулює поточну оперативну діяльність спецслужб та правоохоронних органів. Декларування пріоритету прав людини на рівні базового закону стикається з браком чітких, деталізованих процедурних механізмів його забезпечення в умовах таємних операцій, контррозвідувальних заходів чи воєнного стану, що створює широке поле для зловживань на рівні підзаконних актів.

Найбільш масштабне, системне та відчутне для суспільства обмеження прав людини відбувається в умовах функціонування спеціальних правових режимів, які в Україні регламентуються окремими Законами: «Про правовий режим воєнного стану» та «Про правовий режим надзвичайного стану». Правова

⁴² Про національну безпеку України : Закон України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

природа цих режимів полягає в офіційному оголошенні державою стану найвищої загрози, що активує механізми, за яких звичайне правове регулювання тимчасово призупиняється.

Правовий режим воєнного стану

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (як історичної редакції № 1647-III, так і чинної № 389-VIII), цей режим передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки. Закон прямо вказує, що такий режим неминуче включає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб.⁴³

Законодавство встановлює жорсткі формальні вимоги до запровадження таких обмежень, щоб запобігти узурпації влади. Зокрема, стаття 6 вимагає, щоб в Указі Президента про введення воєнного стану обов'язково містилося обґрунтування необхідності його введення, межі території, а також вичерпний перелік конституційних прав і свобод, які тимчасово обмежуються, із зазначенням точного строку дії цих обмежень. Відповідно до статті 8, у місцевостях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення заходів воєнного стану може покладатися безпосередньо на військове командування, яке несе відповідальність за захист безпеки населення⁴⁴.

Закон також містить перелік заборонених заходів (стаття 19), які є фундаментальними для збереження демократичного ладу навіть під час війни: заборона зміни Конституції, заборона проведення виборів Президента, Верховної Ради та органів місцевого самоврядування, заборона референдумів та страйків. Ключовим правозахисним запобіжником є стаття 20, яка відсилає до статті 64 Конституції України і визначає перелік абсолютних прав, що не можуть

⁴³ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001647>.

⁴⁴ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001647>.

бути обмежені за жодних обставин, навіть під загрозою знищення держави. До таких прав належать право на життя, право на повагу до гідності (стаття 22 прямо забороняє катування чи принижуюче поводження як наслідок введення воєнного стану), право на свободу та особисту недоторканність, а також право на справедливий суд (стаття 26 забороняє створення надзвичайних чи особливих судів та прискорення форм судочинства).

Проте аналіз практичної реалізації Закону № 389-VIII, особливо в редакції зі змінами, внесеними у 2024–2025 роках з метою посилення мобілізаційних процесів, виявляє надзвичайно складні проблеми щодо дотримання принципу пропорційності. Наприклад, стаття 20 містить специфічні обов'язки для чоловіків віком 18–60 років. Вони зобов'язані завжди мати при собі військово-обліковий документ та пред'являти його на вимогу уповноважених представників Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, поліцейських або прикордонників. Більш резонансними стали обмеження у консульських діях (ч. 5 ст. 20): для чоловіків цієї вікової категорії вчинення консульських дій у закордонних установах України здійснюється лише за умови оновлення ними персональних даних, за винятком оформлення посвідчення на повернення в Україну чи дій щодо дітей. Крім того, оформлення паспортів за кордоном (ч. 6 ст. 20) також узалежнено від наявності військово-облікових документів⁴⁵. З точки зору національної безпеки та забезпечення обороноздатності, ці норми є легітимним інструментом тиску держави на громадян для виконання ними конституційного обов'язку захисту Вітчизни. Проте з точки зору доктрини прав людини, такі норми генерують глибокі колізії. Вони створюють ризики фактичного залишення сотень тисяч осіб без дійсних документів, що межує з опосередкованим порушенням права на громадянство, суттєво обмежує свободу пересування та може призвести до їхньої маргіналізації та нелегального статусу у країнах перебування.

Трудова повинність (ч. 3 ст. 20) також є яскравим прикладом балансування.

⁴⁵ Про правовий режим воєнного стану : Закон України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

Закон дозволяє залучати працездатне населення до суспільно корисних робіт, але водночас гарантує мінімальні стандарти: виплату мінімальної заробітної плати, обмеження максимального робочого часу, надання відпочинку між змінами, врахування стану здоров'я та збереження робочого місця за основною посадою. Примусове відчуження майна для потреб держави (стаття 23) дозволяється виключно за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості. На практиці ж механізми компенсації та забезпечення трудових прав часто працюють зі збоями через нестачу фінансових ресурсів держави або хаотичність управління в зонах, наближених до фронту⁴⁶.

Правовий режим надзвичайного стану

Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» (№ 1550-III) має іншу філософію та сферу застосування. Якщо воєнний стан орієнтований на відсіч зовнішньому ворогу, надзвичайний стан є інструментом локалізації внутрішніх криз - природних катастроф, техногенних аварій, пандемій чи масових заворушень, що загрожують конституційному ладу.

Обмеження прав громадян в умовах надзвичайного стану допускається лише з конкретною метою: врятування життя людей, запобігання злочинам, забезпечення інтересів національної безпеки, охорони здоров'я (як це було під час пандемії COVID-19), або запобігання розголошенню конфіденційної інформації⁴⁷. Цей режим є суворо лімітованим у часі: він вводиться на строк не більш як 30 діб для всієї території або не більш як 60 діб для окремих місцевостей, з правом Президента продовжити його не більш ніж на 30 діб після затвердження Парламентом.

В Указі про введення надзвичайного стану так само має зазначатися обґрунтування, межі території, строк дії та вичерпний перелік конституційних прав і свобод, що тимчасово обмежуються. Важливою особливістю цього Закону є стаття 17, яка передбачає, що нормативно-правові акти місцевих органів влади,

⁴⁶ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001647>

⁴⁷ Надзвичайний стан у зв'язку з пандемією: що має знати кадровик. *Prokadry*. URL: <https://prokadry.com.ua/article/4589-nadzvichayniy-stand-u-zvyazku-z-pandemyu-shcho-ma-znati-kadrovik>

які стосуються обмежених прав і свобод, тимчасово не застосовуються, що централізує управління. Найбільш показовим правозахисним механізмом є стаття 32, яка прямо покладає контроль за додержанням конституційних прав і свобод в умовах надзвичайного стану на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини⁴⁸. Така законодавча конструкція гарантує, що навіть за екстраординарних обставин зберігається незалежний парламентський моніторинг.

Характеристика	Воєнний стан (Закон № 389-VIII)	Надзвичайний стан (Закон № 1550-III)
Основна мета	Відсіч збройній агресії, забезпечення національної безпеки від зовнішніх загроз.	Ліквідація наслідків катастроф, пандемій, припинення масових заворушень.
Строк дії	Встановлюється Указом, може продовжуватися багаторазово без жорстких законодавчих лімітів періодів.	Не більше 30 діб (загальнонаціонально) або 60 діб (локально), продовження макс. на 30 діб.
Специфічні обмеження	Військова служба, обмеження консульських послуг, трудова повинність, військово-квартирна	Цільова мобілізація для ліквідації НС, карантинні заходи, комендантська година.

⁴⁸ Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001550>.

	повинність.	
Ключовий контроль	Верховна Рада (затвердження Указу), судовий контроль (ст. 26).	Уповноважений ВРУ з прав людини (ст. 32), Верховна Рада.

Найбільший масив критики з боку національних експертних кіл та міжнародних правозахисних інституцій традиційно фокусується на законодавстві, що безпосередньо регулює діяльність спеціальних служб, зокрема Законах України «Про контррозвідувальну діяльність» та «Про боротьбу з тероризмом». Специфіка цих сфер передбачає високий ступінь секретності, превентивності та оперативності, що природним чином конфліктує з вимогами прозорості та належної правової процедури.

Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» у своїй основі (стаття 11) містить декларативну гарантію: держава гарантує дотримання конституційних прав та свобод при здійсненні контррозвідувальної діяльності, а обмеження допускаються виключно у випадках, прямо передбачених Законом⁴⁹. Для мінімізації відомчого свавілля чинне законодавство та нові законопроекти передбачають механізм обов'язкової державної реєстрації (відповідно до порядку, затвердженого Президентом) нормативно-правових актів Служби безпеки України з питань контррозвідувальної діяльності, які зачіпають права і свободи людини або мають міжвідомчий характер (ч. 6 ст. 11)⁵⁰. Цей процес, залучаючи Міністерство юстиції, мав би слугувати фільтром для відсіювання антиконституційних або надмірно обмежувальних відомчих інструкцій.

Проте системний аналіз виявляє численні колізії. Ініціативи щодо реформування СБУ та вдосконалення контррозвідувальної діяльності регулярно

⁴⁹ Безпека і оборона. *Центр Разумкова*. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD52_2004_ukr.pdf.

⁵⁰ Пропозиції Міністерства юстиції України до проекту Закону України. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2511763.pdf.

стикаються із зауваженнями щодо правової визначеності. Експерти вказують на необхідність перенесення низки дефініцій (таких як "контррозвідувальні заходи", "контррозвідувальне впровадження", "споживачі інформації") безпосередньо до тексту Закону, а не залишення їх на рівні підзаконних актів. Також критикується непропорційність кадрових вимог: наприклад, пропозиції щодо вікового цензу для керівництва СБУ виявляються суворішими (вимоги до стажу та віку), ніж конституційні вимоги до Президента України чи суддів Конституційного Суду, що створює штучні бар'єри та монополізацію керівних посад. Крім того, звуження контрольних повноважень профільних парламентських комітетів виключно до законопроектної роботи суттєво послаблює поточний демократичний нагляд за дотриманням прав людини у закритих структурах розвідки та контррозвідки⁵¹.

Не менш проблематичним є застосування Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Стаття 3 цього Закону також проголошує, що боротьба з тероризмом ґрунтується на принципах законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина. Однак глобальна практика, і Україна не є винятком, демонструє, що антитерористичне законодавство містить ризики використання надто широких формулювань. Дослідження вказують, що в багатьох країнах прийняття нових антитерористичних законів корелює зі зростанням кількості порушень прав людини через відсутність належного судового контролю⁵². В українському контексті особливе занепокоєння громадянського суспільства викликають зміни до законодавства (зокрема Закон №361-IX), які розширюють механізми включення організацій до списків терористичних. Відсутність вимоги про обов'язкове попереднє повідомлення суб'єкта, відсутність гарантованих процедурних прав на представництво чи захист під час процесу включення до списку, а також правова невизначеність дефініцій створюють ризик непрямой криміналізації легітимної громадської

⁵¹ Про Службу безпеки України : Закон України від 03.04.2020. ІПС ЛІГА:ЗАКОН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/XI01444A>.

⁵² Kushevska, N., Kamardina Y., Haidak, O., Tatarkina, Y., & Kabitska, O. (2025). Human rights protections in global anti-terrorism laws and practices. *Futurity of Social Sciences*, 3(2), 170–189. <https://doi.org/10.57125/FS.2025.06.20.08>.

активності, репутаційної шкоди та порушення принципу передбачуваності законодавства. Експерти наголошують на необхідності забезпечення судового перегляду таких рішень та обмеження застосування цих норм виключно до доведених загроз⁵³.

Надзвичайні повноваження правоохоронних органів в умовах воєнного стану неминуче призводять до фіксації порушень. Звіти Державного департаменту США щодо прав людини в Україні за 2023–2024 роки та доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини констатують наявність серйозних викликів. Зазначається, що воєнний стан легітимно обмежив свободу пересування, преси та мирних зібрань, проте урядові механізми не завжди ефективно ідентифікували та карали посадовців за зловживання⁵⁴. Міжнародні спостерігачі повідомляють про випадки свавільних затримань з боку силових структур (зокрема СБУ), де цивільні особи утримувалися без санкції суду, без зв'язку із зовнішнім світом протягом кількох днів, позбавлені доступу до адвоката, що прирівнюється до насильницьких зникнень. Також фіксувалися свідчення про жорстоке поводження та застосування сили в неофіційних місцях утримання та ізоляторах тимчасового тримання з метою отримання зізнань у злочинах проти національної безпеки⁵⁵.

Ці дані підкреслюють, що законодавчі гарантії, такі як вимога негайного судового контролю над затриманням, в умовах оперативної контррозвідувальної роботи часто обходяться або ігноруються, створюючи вакуум захисту для підозрюваних.

Окремим, надзвичайно складним викликом для дотримання прав людини у сфері національної безпеки стало антиколабораційне законодавство (зміни до Кримінального кодексу України), ухвалене одразу після початку повномасштабного вторгнення. Логіка держави була зрозумілою: необхідно

⁵³ Ukraine: New anti-terrorism law could stifle grassroots activism. CSOMETER. URL: <https://csometer.info/updates/ukraine-new-anti-terrorism-law-could-stifle-grassroot-activism>.

⁵⁴ Ukraine 2023 Human Rights Report. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/03/528267-UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf>.

⁵⁵ 2023 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/>.

було створити потужний правовий механізм для покарання осіб, які сприяють агресору, та запобігти внутрішній підривної діяльності.

Проте міжнародні правозахисні організації, зокрема Human Rights Watch, вказують на суттєві недоліки цього законодавства. Диспозиції кримінальних статей виписані настільки широко, що фактично дозволяють та сприяють кримінальному переслідуванню українських громадян за здійснення легітимної цивільної діяльності, необхідної для елементарного виживання громад під російською окупацією⁵⁶. Наприклад, під загрозою опиняються працівники комунальних служб, медики, або рядові адміністративні працівники.

Ця проблема лежить у площині прямого конфлікту з Міжнародним гуманітарним правом. Відповідно до Женевських конвенцій, окупаційна влада зобов'язана підтримувати життєдіяльність на захоплених територіях, а цивільне населення має право продовжувати працювати для забезпечення базових потреб громади. Держава-суверен (Україна) не повинна криміналізувати дії своїх громадян, які не несуть військової або політичної шкоди національній безпеці, а спрямовані лише на виживання. Недосконалість та розмитість українського антиколабораційного законодавства порушує принцип правової визначеності, створює атмосферу тотального страху серед населення на тимчасово окупованих територіях, стигматизує жертв конфлікту та закладає надзвичайно складні перешкоди для майбутніх процесів реінтеграції та постконфліктного правосуддя.

2.2. Проблематика прав людини в документах довгострокового стратегічного планування: аналіз положень

Якщо закони визначають жорсткі юридичні рамки, заборони та механізми державного примусу, то документи довгострокового стратегічного планування формують доктрину, цілепокладання, філософію та загальний вектор розвитку

⁵⁶ Ukraine: Flawed Legislation on Collaboration. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/news/2024/12/05/ukraine-flawed-legislation-collaboration>.

держави на роки вперед. Стратегічні документи не мають прямої дії і не створюють безпосередніх прав чи обов'язків для пересічного громадянина. Проте вони є концептуальною «першоосновою» для всієї ієрархічної системи управління сектором безпеки: на їх базі розробляються державні цільові програми, здійснюється розподіл бюджетного фінансування, визначаються пріоритети для реформ і пишуться відомчі інструкції⁵⁷.

Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України № 392/2020 у вересні 2020 року (чинна з оновленнями до 2025 року), є фундаментальним документом, який підпорядковує функціонування усіх державних інституцій меті забезпечення безпеки. Аналіз положень цієї Стратегії підтверджує нормативне закріплення відходу від радянської традиції. Документ декларує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю⁵⁸.

Проблематика Стратегії полягає не в її змістовному наповненні, яке відповідає європейським критеріям, а в процесі трансляції цих ідеалів у реальну політику під час повномасштабної війни. Документ визначає дотримання прав людини як один із критеріїв ефективності реформування сектору безпеки. Однак на рівні стратегії бракує чітких, вимірюваних індикаторів. Наприклад, залишається незрозумілим, як суспільство або парламент має оцінювати баланс між стратегічним завданням розширення технічних спроможностей розвідувальних органів та збереженням рівня приватності комунікацій громадян.

Стратегія воєнної безпеки України фокусується на реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави та її сталий розвиток на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права та свободи. Головною концепцією та інновацією Стратегії є перехід до доктрини

⁵⁷ Колодій А.М., Лапко А.Г., Хальота А.І. Концепція національної безпеки України: актуальність та структура. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/11.pdf>.

⁵⁸ Нова стратегія національної безпеки України: людина, її життя і здоров'я. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/nova-stratehiya-natsionalnoyi-bezpeky-ukrayiny-lyudyna-yiyi-zhyttya-i-zdorovya>.

«всеохоплюючої оборони»⁵⁹.

Ця концепція визначається як комплексне використання всього потенціалу держави та суспільства для реалізації суверенного права на самооборону. Вона передбачає залучення всіх наявних сил і засобів, організацію масової територіальної оборони, розгортання руху опору та впровадження асиметричних дій на всій території держави⁶⁰. Стратегія прямо вимагає, щоб усі ці заходи здійснювалися з суворим дотриманням принципів і норм міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права.

Проте імплементація доктрини «всеохоплюючої оборони» в реаліях тотальної війни створює надзвичайно складні виклики для захисту прав людини. Основою МГП є принцип розрізнення: сторони конфлікту зобов'язані чітко розрізняти комбатантів (законні цілі) та цивільних осіб (які користуються імунітетом від нападів). Коли до оборони масово залучається цивільне населення через добровольчі формування, логістичну підтримку або партизанський рух у містах, межа між цивільним і комбатантом фатально розмивається.

У серпні 2022 року міжнародна правозахисна організація Amnesty International опублікувала звіт, в якому гостро критикувала українські збройні сили за обрання тактики, що наражає цивільних на небезпеку, зокрема за розміщення військових баз та систем озброєння в густонаселених житлових районах, школах та лікарнях⁶¹. Автори звіту стверджували, що такі дії перетворюють цивільні об'єкти на легітимні військові цілі, що порушує МГП. Хоча цей звіт викликав величезну хвилю обурення з боку українського уряду та багатьох міжнародних експертів (які вказували на ігнорування контексту оборонної війни в урбанізованому середовищі проти переважаючого ворога), він яскраво ілюструє глибинну колізію. Стратегія всеохоплюючої оборони неминуче перетворює міста та цивільну інфраструктуру на арену бойових дій.

⁵⁹ Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mus35036>.

⁶⁰ Задубінний А. Стратегія воєнної безпеки України: цілі, принципи, аспекти. *АрміяInform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/05/01/strategiya-voyennoyi-bezpeky-ukrayiny-czili-prynczypu-aspekty/>.

⁶¹ Ukraine: Ukrainian fighting tactics endanger civilians. *Amnesty International*. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/ukraine-ukrainian-fighting-tactics-endanger-civilians/>.

Додатковим і найбільш трагічним аспектом є абсолютна асиметрія дотримання прав людини в цьому конфлікті. Дані Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні свідчать про тотальне нехтування Російською Федерацією нормами Міжнародного Гуманітарного Права. За підтвердженими даними, з лютого 2022 року до початку 2025 року було вбито понад 15 000 цивільних осіб та поранено понад 41 000 (переважна більшість - на підконтрольній Україні території)⁶². Тільки у 2024 році Росія випустила по Україні 13 925 ракет і безпілотників, цілеспрямовано знищуючи критичну енергетичну інфраструктуру в найхолодніші місяці, що призвело до масових страждань цивільного населення та порушення прав на здоров'я, тепло і воду⁶³. Росія систематично застосовує тортури до військовополонених і цивільних заручників, проводить позасудові страти українських військовослужбовців, які здалися в полон (щонайменше 62 страчених у 19 інцидентах наприкінці 2024 року), і судить їх за власним антитерористичним законодавством за саму участь у бойових діях, що є грубим порушенням Женевських конвенцій⁶⁴. У цій асиметричній реальності українська стратегія намагається балансувати між необхідністю ведення бойових дій за демократичними правилами та необхідністю вижити під ударами супротивника, який використовує терор як основний інструмент⁶⁵.

Стратегія кібербезпеки України є одним із найбільш деталізованих стратегічних документів з погляду артикуляції прав людини у високотехнологічному середовищі. Її генеральною метою визначено створення безпечного кіберпростору, що функціонує в інтересах особи, суспільства та держави. Стратегія прямо базується на Конвенції про захист прав людини і

⁶² World Report 2026: Ukraine. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2026/country-chapters/ukraine>.

⁶³ Ukraine 2023 Human Rights Report. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/03/528267-UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf>.

⁶⁴ Janowski K. Civilian Harm and Rights Violations Intensify in Ukraine Four Years After Invasion, UN Human Rights Monitors Say. *UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine*. URL: <https://ukraine.ohchr.org/en/Civilian-Harm-and-Rights-Violations-Intensify-in-Ukraine-Four-Years-After-Invasion-UN-Human-Rights-Monitors-Say>.

⁶⁵ Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

основоположних свобод та визначає одним із головних завдань «захист прав, свобод та законних інтересів українських громадян у кіберпросторі», а також захист персональних даних⁶⁶.

У документі визнається, що швидка цифровізація суспільства та поширення кіберзагроз на всі сфери життєдіяльності вимагають впровадження додаткових механізмів захисту. Стратегія декларує прихильність до збалансованого забезпечення потреб держави та прав громадян, дотримання верховенства права та процедурних гарантій при розслідуванні кіберзлочинів.⁶⁷ Європейський підхід передбачає, що боротьба з кіберзлочинністю повинна відбуватися виключно за умови поваги до прав людини, з опорою на міжнародні стандарти Ради Європи⁶⁸. Україна також зобов'язалася дотримуватись стандартів прав людини в розробці та використанні нових технологій (зокрема штучного інтелекту, хмарних та квантових обчислень) через розширення свого представництва в міжнародних органах стандартизації⁶⁹.

Незважаючи на ці позитивні декларації, реалізація стратегічних цілей кібербезпеки несе іманентні ризики для права на приватність (захищеного статтею 8 ЄКПЛ). Зокрема, Стратегія передбачає досягнення «Цілі С» (забезпечення ефективної протидії розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі) та «Цілі D» (розвиток асиметричних інструментів стримування агресивних дій). Це включає створення кібервійськ у системі Міноборони, розширення можливостей правоохоронних органів щодо проведення наступальних операцій у кіберпросторі та швидкого перехоплення інформації про загрози⁷⁰.

⁶⁶ Draft of the Cybersecurity Strategy of Ukraine (2021-2025). *Cyber Policy Portal*. URL: <https://database.cyberpolicyportal.org/api/files/1669223142396agcsgfdcc4m.pdf>.

⁶⁷ The working group at the NCCC at the NSDC of Ukraine approved the draft Cybersecurity Strategy of Ukraine. *National Security and Defense Council of Ukraine*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/en/Diialnist/4838.html>.

⁶⁸ Oleksiuk L. Ukrainian Cybersecurity Legal Framework. *IFES Ukraine*. URL: <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2021/04/IFES-Ukraine-Cybersecurity-Legal-Framework-Overview-2020-v2-2021-04-01-Eng.pdf>.

⁶⁹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України" : Указ Президента України. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/U447_21.

⁷⁰ Cybersecurity Strategy of Ukraine. *Digital Watch Observatory*. URL: <https://dig.watch/resource/cybersecurity-strategy-of-ukraine>.

Стрімкий розвиток технологій спостереження, необхідних для виявлення диверсій, створення системи постійного моніторингу трафіку та аналізу великих масивів даних, об'єктивно підвищує ефективність правоохоронних органів⁷¹. Проте це породжує конфлікт з європейськими стандартами захисту персональних даних (на кшталт GDPR). Спецслужби (СБУ, Держспецзв'язку, кіберполіція) вимагають розширеного та невідкладного доступу до цифрових комунікацій громадян. В Україні наразі відсутній незалежний державний орган з нагляду за захистом персональних даних, наділений достатніми фінансовими, технічними та юридичними повноваженнями для ефективного контролю за діяльністю спецслужб у цифровому середовищі. Це створює ситуацію, коли баланс між безпекою та приватністю часто визначається самими спецслужбами в закритому режимі, без належного незалежного аудиту.

Специфічним документом стратегічного планування, який перетинається та значною мірою визначає вимоги до сфери національної безпеки, є Національна стратегія у сфері прав людини (затверджена Указом Президента від 24 березня 2021 року). Цей документ формує комплексний підхід до подолання системних проблем у сфері прав людини, покладаючи на Кабінет Міністрів України відповідальність за розробку детальних планів дій, а на Міністерство юстиції - функції моніторингу та звітування⁷².

У контексті сектору безпеки і оборони, Стратегія робить акцент на кількох критичних напрямках: запобігання катуванням і жорсткому поводженню, забезпечення права на справедливий суд, реформування системи виконання покарань та посилення відповідальності правоохоронних органів за порушення прав громадян. Важливо, що ця Стратегія концептуально поєднується з Антикорупційною стратегією на 2021–2025 роки. Остання прямо визначає такі сфери як «справедливий суд, прокуратура та органи правопорядку», а також

⁷¹ Khadzhiradieva S., Bezverkhiuk T., Nazarenko O. Personal data protection: Between human rights protection and national security. *Соціально-правові студії*. URL: https://sjs-journal.com.ua/web/uploads/pdf/SLS_Vol.7_No.3_2024-245-256.pdf.

⁷² Ukraine's human rights strategy: will it bring real change? *EUAM Ukraine*. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/news/ukraine-s-human-rights-strategy-will-it-bring-real-change/>.

«сектор оборони» пріоритетними для запобігання корупції. Корупція в силовому блоці розглядається не лише як економічний злочин, але і як фактор, що безпосередньо призводить до свавілля, порушення прав людини та зниження обороноздатності. Антикорупційна стратегія вимагає усунення корупціогенних факторів у нормативно-правових актах, що регулюють діяльність силовиків⁷³.

Експерти міжнародних місій, зокрема Консультативної місії ЄС, підкреслюють, що імплементація цієї Стратегії у правоохоронних органах має критичне значення для європейської інтеграції України та перетворення її органів на демократичні інституції. Однак повномасштабна війна внесла значні та болючі корективи у виконання стратегічних планів.

Сфера інтеграції	Декларативна мета Стратегій	Реальні виклики імплементації
Кримінальна юстиція	Забезпечення своєчасного та справедливого правосуддя.	Перенавантаження системи через розслідування десятків тисяч воєнних злочинів РФ.
Антикорупція в обороні	Прозорість закупівель, усунення конфлікту інтересів.	Необхідність збереження державної таємниці у закупівлях озброєнь під час війни.
Громадський контроль	Залучення CSOs (громадських організацій) до моніторингу.	Обмеження доступу до військових об'єктів; втрата близько 75% зовнішнього

⁷³ Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>.

		фінансування громадськими організаціями у 2025 році через зміни політики США.

Значні державні ресурси були безальтернативно перенаправлені на збройну боротьбу. Громадське суспільство, яке є головним рушієм імплементації Стратегії з прав людини, зіткнулося з серйозними перешкодами. Як зазначається у міжнародних звітах, рішення адміністрації США на початку 2025 року про призупинення допомоги на розвиток призвело до того, що українські громадські організації втратили до 75% свого фінансування, змусивши їх призупинити критично важливі програми з моніторингу прав людини та підтримки розслідувань воєнних злочинів⁷⁴. Відтак, Національна стратегія у сфері прав людини залишається життєво важливим нормативним орієнтиром, але рівень її практичного виконання у секторі безпеки стикається з масштабними логістичними, фінансовими та політичними обмеженнями воєнного часу.

Висновки до розділу 2

Проведений аналіз проблематики прав людини в законодавстві України про національну безпеку та документах стратегічного планування дозволяє зробити комплексні висновки щодо сучасного стану правового регулювання, його досягнень та найбільш вразливих місць.

По-перше, концептуальна база українського законодавства успішно пройшла шлях докорінної трансформації. Базовий Закон «Про національну безпеку України», Стратегія національної безпеки, а також Стратегія воєнної та кібербезпеки нормативно закріплюють антропоцентричний підхід. Безпека

⁷⁴ World Report 2026: Ukraine. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2026/country-chapters/ukraine>.

держави більше не є самоціллю, а визнається похідною від безпеки людини, захисту її життя, гідності та невід'ємних прав. Впроваджено фундаментальні інституційні запобіжники, серед яких ключовим є демократичний цивільний контроль, покликаний унеможливити узурпацію влади військово-правоохоронним блоком.

По-друге, спеціальні правові режими - воєнний та надзвичайний стан - мають чітко структуровану законодавчу базу, яка загалом відповідає міжнародним стандартам дерогації прав під час кризових ситуацій. Законодавство встановлює вичерпні переліки абсолютних прав (таких як заборона катувань, право на життя, право на справедливий суд), які не підлягають звуженню за жодних обставин. Водночас безпрецедентний масштаб, жорстокість та тривалість збройної агресії РФ змусили державу вдаватися до нестандартних та подекуди суперечливих кроків (наприклад, жорсткі обмеження консульських послуг для чоловіків за кордоном). Це формує глибоку правову напругу між виконанням конституційного обов'язку захисту Вітчизни та дотриманням принципу пропорційності. Такі заходи несуть ризик соціального відторгнення частини громадян та вимагають посиленого контролю з боку судової гілки влади та Уповноваженого з прав людини для запобігання надмірному і тривалому втручанню держави у приватне життя.

По-третє, найгостріші колізії зосереджені у спеціальному законодавстві, що регламентує безпосередню оперативну діяльність спеціальних служб та правоохоронних органів. Закони, що регулюють контррозвідальну діяльність та боротьбу з тероризмом, містять надмірно широкі дискреційні повноваження та недостатньо деталізовані процедурні гарантії. Міжнародні звіти фіксують системні проблеми із забезпеченням прав затриманих осіб у перші години затримання, випадки утримання без зв'язку із зовнішнім світом та непрямую криміналізацію легітимної громадянської активності через недосконале антитерористичне законодавство. Особливої критики заслуговує антиколабораційне законодавство, яке через свою розмитість дозволяє переслідувати громадян за діяльність, необхідну для елементарного виживання

на окупованих територіях, що прямо суперечить принципам міжнародного гуманітарного права.

По-четверте, документи довгострокового стратегічного планування демонструють глибоке розуміння сучасних загроз та необхідності балансування інтересів. Стратегія кібербезпеки закладає основи для інтеграції європейських стандартів приватності в процесі цифровізації оборони. Однак брак незалежного контрольного органу у сфері захисту персональних даних створює ризики зловживань новими технологіями спостереження з боку спецслужб. Крім того, інноваційна концепція «всеохоплюючої оборони», залучаючи все суспільство до спротиву, вимагає інтенсивної просвітницької роботи щодо норм міжнародного гуманітарного права, аби мінімізувати розмиття меж між комбатантами та цивільним населенням в умовах урбанізованої війни. Успіх реалізації Національної стратегії у сфері прав людини в секторі безпеки значною мірою гальмується браком фінансування громадянського суспільства та перенавантаженням системи правосуддя.

Підсумовуючи, архітектура законодавства України у сфері національної безпеки володіє міцним правозахисним фундаментом, який за своєю філософією відповідає найвищим стандартам демократичного світу. Проте екстремальний стрес-тест екзистенційною війною виявив суттєві вразливості на етапі практичної імплементації та відомчого нормотворення. Вектор подальшого розвитку законодавства має бути спрямований не на продукування нових загальних декларацій, а на впровадження деталізованих процедурних запобіжників. Вирішальним завданням є звуження розмитих юридичних формулювань в антитерористичному та антиколабораційному законодавстві, посилення ролі незалежних судів у санкціонуванні негласних заходів та відновлення повноцінного фінансування інститутів громадянського суспільства. Лише такий підхід гарантуватиме, що, захищаючи власну державність і суверенітет від зовнішнього агресора, Україна збереже свою внутрішню демократичну та правову ідентичність.

РОЗДІЛ 3

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО ТА ВОЄННОГО СТАНУ: ТЕОРІЯ ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

В умовах глобальних криз, збройних конфліктів, актів агресії та масштабних катастроф питання дотримання принципу верховенства права та забезпечення фундаментальних прав і свобод людини набуває виняткової складності та багатовимірності. Теоретична юриспруденція та практичне правозастосування неминуче стикаються з фундаментальним конфліктом між двома імперативами: необхідністю захисту суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки держави, з одного боку, та обов'язком гарантувати непорушність прав особи, з іншого. Збройна агресія проти держави створює умови, за яких звичайне, правове регулювання мирного часу виявляється неефективним або нездатним забезпечити оперативне реагування на екзистенційні загрози. З одного боку, держава наділена невід'ємним правом і навіть прямим обов'язком вживати всіх можливих, зокрема й екстраординарних, заходів для відсічі збройної агресії, ліквідації небезпеки, забезпечення правопорядку та захисту своїх громадян. Цей імператив державного самозбереження априорі вимагає запровадження спеціальних правових режимів, які неминуче призводять до звуження та обмеження обсягу прав і свобод цивільного населення. З іншого боку, міжнародні стандарти в галузі прав людини (зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Європейська конвенція з прав людини), а також національне конституційне законодавство встановлюють жорсткі рамки, вимагаючи, щоб такі обмеження не були надмірними, відповідали критеріям пропорційності та легітимної мети, а головне - не порушували абсолютні, фундаментальні права людини⁷⁵.

⁷⁵ Volokhov O., Особливості обмеження прав і свобод людини під час війни: Конституція України та міжнародні стандарти. *ResearchGate*. URL: https://www.researchgate.net/publication/392091691_Osoblivosti_obmezenna_prav_i_svobod_ludini_pid_cas_vijni_Konstitucija_Ukraini_ta_miznarodni_standarti

Фундаментом вітчизняної теорії та практики балансування між інтересами національної безпеки та правами особи є стаття 64 Конституції України. Ця норма Основного Закону імперативно встановлює базовий принцип правової держави: конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, які безпосередньо і недвозначно передбачені самою Конституцією України. Водночас саме в умовах воєнного або надзвичайного стану допускається встановлення окремих обмежень прав і свобод, причому з обов'язковим зазначенням чіткого строку дії таких обмежень. У цьому контексті нормами статті 64 Конституції України визначено вичерпний перелік фундаментальних прав особи, які є абсолютно недоторканими й не підлягають жодному звуженню чи обмеженню навіть за умов найвищого рівня суспільної небезпеки (так звані невідчужувані, або абсолютні права). Дослідження теоретико-правової природи та практичної реалізації цих обмежень в Україні протягом останніх років, особливо в контексті повномасштабного вторгнення Російської Федерації та запровадження найжорсткіших правових режимів у новітній історії Європи, є критично важливим для розуміння еволюції вітчизняної правової системи в екстремальних умовах.

3.1. Права людини та громадянина в умовах надзвичайного стану

Надзвичайний стан становить особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства⁷⁶. Його правова природа полягає у наданні відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого

⁷⁶ Надзвичайний стан: які права людини можуть обмежуватися. *Безоплатна правнича допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/nadzvychnyj-stan-yaki-prava-lyudyny-mozhut-obmezhuvatysya/>

самоврядування необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та місцевого самоврядування повноважень.

Теоретико-правова сутність та підстави введення режиму

На відміну від воєнного стану, який жорстко орієнтований на протидію зовнішній військовій агресії, надзвичайний стан має значно ширшу варіативність підстав застосування. Ці підстави здебільшого стосуються гострих внутрішніх загроз, катастроф, епідемій або спроб насильницького повалення легітимної влади. Згідно із Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану», легітимною метою введення цього спеціального режиму є: усунення загрози та ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій, врятування життя людей та збереження їхнього майна, запобігання злочинам чи їх припинення, забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, економічного добробуту, а також забезпечення охорони здоров'я і моральності населення, захисту репутації або прав і свобод інших людей та запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно⁷⁷.

У вітчизняній правовій доктрині, а також у публічному дискурсі на рівні місцевих органів влади тривалий час існувала певна плутанина в поняттях між термінами «надзвичайний стан» та «надзвичайна ситуація». Однак українське законодавство чітко розмежовує ці дефініції як за їхньою юридичною природою, так і за масштабністю наслідків для конституційного статусу особи⁷⁸. Надзвичайна ситуація розглядається переважно як стан на певній території чи об'єкті, спричинений аварією, катастрофою, стихійним лихом чи епідемією, який характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності. Введення режиму надзвичайної ситуації не вимагає і не передбачає глобального обмеження конституційних прав громадян; це радше режим мобілізації та

⁷⁷ Надзвичайний стан: які права людини можуть обмежуватися. *Безоплатна правнича допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/nadzvyhajnyj-stand-yaki-prava-lyudyny-mozhut-obmezhuvatysya/>.

⁷⁸ Лепеха Я., Надзвичайний і воєнний стан. У чому різниця. *Суспільне | Новини*. URL: <https://suspilne.media/209841-nadzvicajnij-ci-voennij-stand-so-proponue-svoim-risennam-rnbo/>.

координації дій служб цивільного захисту. Натомість надзвичайний стан є найвищим політико-правовим режимом мирного часу, який безпосередньо впливає на правовий статус особи та функціонування державних інституцій. Важливим аспектом є те, що при введенні надзвичайного стану не запроваджуються автоматично всі передбачені профільним законом обмеження - Указ Президента України в кожному конкретному випадку має містити вичерпний перелік тих заходів, які є адекватними та необхідними для подолання конкретної кризи⁷⁹.

Порівняльна характеристика	Надзвичайна ситуація	Надзвичайний стан
Нормативна база та сутність	Режим функціонування єдиної державної системи цивільного захисту.	Спеціальний політико-правовий режим, що вводиться Указом Президента України.
Вплив на права громадян	Права і свободи громадян не підлягають системному чи нормативному обмеженню.	Передбачає можливість законного обмеження визначеного переліку конституційних прав і свобод.
Повноваження органів влади	Реалізуються у звичайному порядку з підвищеною координацією зусиль на ліквідацію наслідків	Допускається розширення повноважень виконавчих органів, примусове залучення

⁷⁹ Яка різниця між надзвичайною ситуацією та надзвичайним станом. *Громадський простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yaka-riznytsya-mizh-nadzvyhajnoyu-sytuatsijeyu-ta-nadzvyhajnym-stanom>

	аварій чи катастроф.	матеріальних і трудових ресурсів.
Функціонування державного апарату	Жодних заборон на зміну повноважень чи структури не встановлюється.	Імперативно забороняється припинення або обмеження повноважень Президента, Уряду, Парламенту, судів та правоохоронних органів.

Допустимі обмеження прав та свобод в умовах надзвичайного стану

Згідно із Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану», запровадження цього режиму дозволяє державі імплементувати низку специфічних обмежувальних заходів, спрямованих на швидку локалізацію загрози. Аналіз законодавства демонструє, що ці обмеження стосуються найбільш чутливих сфер життєдіяльності. Насамперед це стосується свободи пересування: допускається встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування по території, на якій введено надзвичайний стан, а також встановлення обмежень на рух транспортних засобів та проведення їх огляду компетентними органами. Такі заходи супроводжуються посиленням охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та національної економіки⁸⁰.

Суттєвих обмежень зазнають політичні, громадянські та соціально-економічні права. Зокрема, закон дозволяє встановлювати заборону на проведення масових заходів, мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Варто зазначити, що такі обмеження не є абсолютними: проведення окремих заходів може бути заборонено виключно судом за поданням відповідних органів,

⁸⁰ Надзвичайний стан: які права людини можуть обмежуватися. *Безоплатна правнича допомога*. URL: <https://legaid.gov.ua/publikatsiyi/nadzvychnyj-stan-yaki-prava-lyudyny-mozhut-obmezhuvatysya/>

що свідчить про збереження ролі судової влади як арбітра. Крім того, запроваджується заборона на проведення страйків працівниками підприємств. У сфері майнових прав допускається примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб для потреб ліквідації надзвичайної ситуації, проте з імперативною вимогою обов'язкового наступного повного відшкодування його вартості державою⁸¹.

Окрім загальних обмежень, стаття 17 профільного Закону передбачає додаткові, екстраординарні заходи впливу на економічні процеси. До них належать запровадження особливого порядку розподілу продуктів харчування і предметів першої необхідності, що є критичним у випадках руйнування логістичних ланцюгів. Держава отримує право усувати керівників державних підприємств, установ та організацій від посади у разі неналежного виконання ними своїх обов'язків у кризовий період, а також змінювати режим роботи підприємств усіх форм власності з переорієнтацією їх на виробництво необхідної продукції. Надзвичайно потужним інструментом є мобілізація ресурсів підприємств для відвернення небезпеки або ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій із обов'язковою компенсацією втрат, а також впровадження карантинів, санітарних заходів та тимчасової заборони на нове будівництво. Важливою нормою є те, що з метою ліквідації особливо тяжких наслідків у мирний час може здійснюватися цільова мобілізація населення, обсяги і строки проведення якої чітко визначаються в Указі Президента України⁸².

Абсолютні та непорушні права людини як гарантія демократії

Головною гарантією недопущення трансформації тимчасового надзвичайного стану у перманентну диктатуру є закріплення на рівні Основного Закону каталогу абсолютних прав, які не підлягають дерогації (відступу від зобов'язань) за жодних умов. Відповідно до статті 64 Конституції України та підтверджених норм Закону України «Про правовий режим надзвичайного

⁸¹ Надзвичайний стан: які права людини можуть обмежуватися. *Безоплатна правнича допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/nadzvyhajnyj-stan-yaki-prava-lyudyny-mozhut-obmezhuvatysya/>

⁸² Надзвичайний стан: які права людини можуть обмежуватися. *Безоплатна правнича допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/nadzvyhajnyj-stan-yaki-prava-lyudyny-mozhut-obmezhuvatysya/>

стану» , держава не має права обмежувати наступні фундаментальні цінності: право на рівність перед законом та рівні конституційні права (ст. 24); право на громадянство та неможливість вигнання громадянина за межі держави чи його видачі іншій державі (ст. 25).

Абсолютним залишається невід'ємне право на життя та право захищати своє життя і здоров'я від протиправних посягань (ст. 27). Категорично забороняються будь-які посягання на повагу до людської гідності, застосування катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, а також проведення медичних або наукових дослідів над людиною без її вільної згоди (ст. 28). Зберігається право на свободу та особисту недоторканність, що включає заборону арешту без вмотивованого рішення суду (ст. 29). Крім того, недоторканими залишаються права на захист від свавільного позбавлення житла (ст. 47), право на шлюб та рівність подружжя (ст. 51), права дітей (ст. 52). Непорушними є також усі ключові процесуальні права: право на судовий захист (ст. 55), право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями (ст. 56), принцип незворотності дії закону в часі (ст. 58), право на професійну правничу допомогу (ст. 59), презумпція невинуватості (ст. 62) та право не давати показання щодо себе чи членів сім'ї (ст. 63).

Вітчизняна практика застосування: досвід лютого 2022 року

Унікальним історичним прецедентом у вітчизняній правозастосовній практиці стало введення надзвичайного стану на всій території України (за винятком Донецької та Луганської областей, де з 2014 року де-факто діяв спеціальний правовий режим у рамках антитерористичної операції та згодом операції об'єднаних сил) напередодні повномасштабного вторгнення. Цей режим було запроваджено 23 лютого 2022 року⁸³. Указ Президента України передбачав введення низки запобіжних обмежень з метою стабілізації ситуації на тлі ескалації військової загрози та інформаційного тиску.

⁸³ Надзвичайний стан: які права людини можуть обмежуватися. *Безоплатна правнича допомога*. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/nadzvychnyj-stan-yaki-prava-lyudyny-mozhut-obmezhuvatysya/>.

Серед впроваджених заходів були: встановлення особливого режиму охорони громадського порядку; можливість обмеження руху транспорту та проведення його огляду; заборона проведення мирних зборів, мітингів і походів; заборона страйків. Значна увага приділялася заходам безпеки: було введено обмеження або тимчасову заборону на продаж зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та спиртвмісних речовин. Влада отримала право на тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї, а у підприємств - навчальної військової техніки та вибухових матеріалів. Окрім цього, Указ дозволяв порушувати питання про судову заборону діяльності політичних партій чи громадських об'єднань, якщо їхня діяльність була спрямована на зміну конституційного ладу, пропаганду війни чи виправдання агресії, а також встановлював обмеження на вибір місця перебування чи проживання для осіб, які перебувають на військовому обліку⁸⁴. Цей короткотривалий етап продемонстрував спробу державного апарату використати гнучкі механізми надзвичайного стану для консолідації суспільства та превентивної протидії можливим диверсіям та паніці. Однак масштаби загрози вже 24 лютого 2022 року змусили державу перейти до значно жорсткішого і всеосяжного формату — правового режиму воєнного стану⁸⁵.

3.2. Права людини та громадянина в умовах воєнного стану

Воєнний стан є найвищим ступенем екстраординарного правового режиму, передбаченим українським законодавством. Відповідно до статті 2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», його концептуальною метою є створення необхідних умов для здійснення органами державної влади,

⁸⁴ Надзвичайний та воєнний стан. *Юридична Сотня*. URL: <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/2022-nadzwyuczajny-wojenny-stan.pdf>.

⁸⁵ Введення воєнного стану: заборони та обмеження. *WikiLegalAid*. URL: https://legalaid.wiki/index.php/%D0%92%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83:%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.

військовим командуванням, органами місцевого самоврядування, підприємствами та установами наданих їм повноважень у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності. На відміну від надзвичайного стану, воєнний стан скасовується Указом Президента України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони лише у разі остаточного усунення загрози нападу чи небезпеки незалежності⁸⁶. Перший прецедент його запровадження відбувся 26 листопада 2018 року у 10 областях терміном на 30 днів у зв'язку зі збройною агресією РФ у Керченській протоці. Однак повномасштабне та безпрецедентне за тривалістю застосування цього режиму розпочалося 24 лютого 2022 року Указом Президента України №64/2022 у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації на всій території держави⁸⁷.

Теоретико-правові засади та інституційні механізми обмеження прав

Фундаментальною відмінністю воєнного стану від управління в мирний час є радикальна перебудова архітектури державної влади шляхом передачі значного, подекуди визначального обсягу владних повноважень військовому командуванню та новоутвореним військовим адміністраціям. Ці органи створюються для безпосереднього забезпечення дії Конституції, законів, оборони та громадської безпеки на відповідних територіях. Законодавство закріплює пріоритет загальнодержавних оборонних інтересів над актами місцевого самоврядування. Зокрема, стаття 12 профільного закону встановлює безпрецедентну норму: нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які стосуються прав і свобод людини і громадянина, що обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, тимчасово не

⁸⁶ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001647>.

⁸⁷ Введення воєнного стану: заборони та обмеження. *WikiLegalAid*. URL: https://legalaid.wiki/index.php/%D0%92%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83:%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.

застосовуються. Порядок встановлення обмежень прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб визначається виключно законами України в обсягах, необхідних для впровадження заходів правового режиму. Таким чином, впроваджується жорстка адміністративна вертикаль управління, орієнтована виключно на потреби національної оборони, що вимагає особливо ретельного нагляду за дотриманням пропорційності таких обмежень.

Свобода пересування, недоторканність житла та повага до приватного життя

Практика застосування воєнного стану свідчить, що однією з найбільш відчутних та щоденних категорій обмежень для цивільного населення є звуження свободи пересування та втручання у право на приватність. Військове командування та адміністрації наділені безапеляційним правом встановлювати спеціальний режим в'їзду і виїзду з населених пунктів, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів. Крім того, запроваджується заборона на зміну місця проживання чи перебування без дозволу відповідного військового керівника для осіб, які перебувають на військовому чи спеціальному обліку в Міністерстві оборони, Службі безпеки України або Службі зовнішньої розвідки⁸⁸.

Найбільш універсальним інструментом обмеження свободи став інститут комендантської години, який передбачає сувору заборону перебування на вулицях та в громадських місцях у визначені години доби без наявності спеціальних перепусток та посвідчень. Правозастосовна практика демонструє неухильність дотримання цього інституту навіть у періоди значних суспільних чи релігійних подій. Наприклад, керівництво місцевих військових адміністрацій (зокрема, Рівненська ОВА у 2025–2026 роках) систематично відмовлялося від скасування чи скорочення комендантської години під час святкування Великодня, закликаючи утриматися від масових нічних богослужінь задля

⁸⁸ Надзвичайний та воєнний стан. *Юридична Сотня*. URL: <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/2022-nadzwyczajny-wojenny-stand.pdf>.

збереження життів громадян у разі ракетних загроз⁸⁹. Порушення вимог комендантської години тягне за собою застосування заходів адміністративного, а в окремих випадках, притягнення до кримінальної відповідальності (включаючи обмеження або позбавлення волі, якщо це пов'язано з іншими злочинами проти безпеки)⁹⁰.

Вторгнення державного апарату у сферу приватності та недоторканності особи детально регламентується Постановою Кабінету Міністрів України № 1456, яка встановлює порядок перевірки документів, огляду речей, транспортних засобів та житла. Відповідно до цього акту, уповноважені особи (представники Національної поліції, СБУ, Національної гвардії, ЗСУ, Держприкордонслужби) мають право вимагати пред'явлення документів, що посвідчують особу. Законодавство визначає сім вичерпних підстав для такої перевірки: якщо особа має зовнішні ознаки схожості з особою, яка перебуває у розшуку; якщо існують достатні підстави вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення; перебування особи на території об'єкта зі спеціальним режимом; наявність зброї чи заборонених предметів; знаходження на місці скоєння злочину або ДТП; якщо зовнішні ознаки особи чи її дії дають підстави вважати її причетною до правопорушення; а також у разі порушення особою заборон, введених режимом воєнного стану. У разі відсутності документів особа може бути затримана для встановлення особи на строк, передбачений Кодексом про адміністративні правопорушення.

Постанова № 1456 також регулює зупинку та огляд транспортних засобів. Автомобіль може бути зупинений з десяти чітко визначених причин, серед яких: порушення правил дорожнього руху, технічна несправність, наявність

⁸⁹ Величко К. Великдень 2025: чи скоротять комендантську годину на Рівненщині. *Про Рівне*. URL: <https://www.prorivne.rv.ua/news/velykden-2025-chy-skorotyat-komendantsku-godynu-na-rivnenshyni/>.

⁹⁰ Комендантська година: порядок введення та обмеження, які встановлюються. *WikiLegalAid*. URL: https://legalaid.wiki/index.php/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0:%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%B2%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%82%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F,%D1%8F%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F.

інформації про причетність до ДТП чи правопорушення, перебування транспортного засобу в розшуку, необхідність опитування водія чи пасажирів як свідків, залучення водія до надання допомоги іншим, необхідність обмеження руху, неправильне закріплення вантажу, порушення правил використання спецсигналів, а також проїзд через контрольно-пропускні пункти. Огляд речей і транспортних засобів (поверхнева перевірка) здійснюється візуально, причому особа зобов'язана самостійно показати вміст особистих речей. Такий огляд, за загальним правилом, має проводитися уповноваженою особою тієї ж статі.

Щодо конституційного права на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), законодавство встановлює баланс між оперативною необхідністю та захистом прав власника. Проникнення уповноважених осіб до житла громадян чи інших володінь без вмотивованої ухвали суду допускається виключно у невідкладних випадках, які строго обмежені: врятування життя людей або цінного майна під час надзвичайних ситуацій, безпосереднє переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та припинення злочину, що загрожує життю. Про кожен такий випадок обов'язково повідомляються органи прокуратури згідно з Кримінальним процесуальним кодексом. Важливим гарантійним елементом є те, що аудіо- та відеофіксація житла чи особистих речей громадян уповноваженими особами здійснюється виключно за наявності згоди власника. Поруч із цим запроваджено інститут «військово-квартирної повинності», який зобов'язує фізичних та юридичних осіб надавати свої приміщення для розквартирування військовослужбовців, правоохоронців, сил цивільного захисту або евакуйованого населення.

Економічні та майнові права: мобілізація ресурсів і примусове відчуження

В умовах тотальної війни на виснаження економічні та майнові права громадян зазнають докорінної трансформації, підпорядковуючись жорсткій логіці мобілізаційної економіки. Держава отримує широкі повноваження щодо використання виробничих потужностей та трудових ресурсів підприємств усіх форм власності для потреб оборони, включаючи право змінювати їхній режим

роботи та умови праці. Окрім цього, влада має компетенцію вилучати навчальну та бойову техніку, вибухові та сильнодіючі хімічні речовини в організації.

Особливе місце в системі майнових обмежень посідає інститут примусового відчуження майна. Хоча стаття 41 Конституції України гарантує непорушність права власності, вона допускає примусове відчуження об'єктів приватної власності з мотивів суспільної необхідності, проте з обов'язковою умовою попереднього і повного відшкодування їх вартості. Законодавство про воєнний стан деталізує цю процедуру, дозволяючи військовому командуванню здійснювати примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, а також вилучення майна державних підприємств для потреб держави. Цей процес суворо формалізований: у разі вилучення майна обов'язково складається акт встановленого зразка, в якому зазначається найменування військового командування, що прийняло рішення (Головнокомандувач ЗСУ, командувачі видів військ, командири з'єднань), відомості про власника, документ, що посвідчує право власності, детальний опис майна для його ідентифікації та сума виплачених коштів, якщо відшкодування здійснюється попередньо⁹¹.

Судова практика у справах щодо оскарження наказів про примусове відчуження майна демонструє схильність національних судів підтримувати рішення військового командування, виходячи з презумпції правомірності дій влади в умовах гострої оборонної необхідності. Показовою є постанова Верховного Суду від 11 лютого 2026 року у справі №947/10086/24 за позовом фізичної особи до командування прикордонного загону Державної прикордонної служби України про визнання протиправним та скасування наказу про примусове відчуження транспортних засобів⁹². Суди першої та апеляційної інстанцій, а згодом і Верховний Суд, відмовили у задоволенні позову,

⁹¹ Примусове відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану. *Безплатна правнича допомога*. URL: <https://legaid.gov.ua/publikatsiyi/prymusove-vidchuzhennya-abo-vyluchennya-majna-v-umovah-voyennogo-stanu/>.

⁹² Постанова суду № 947/10086/24 від 11.02.2026. Про визнання протиправним та скасування наказу про примусове відчуження майна та зобов'язання повернути майно. *ipLex*. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=134041098>.

мотивуючи свої рішення тим, що відповідач діяв у межах наданих повноважень, дотримався встановленої процедури складання актів, а позивач не надав беззаперечних доказів відсутності у військової частини законних підстав для вилучення автомобілів в умовах воєнного стану. Для отримання наступної грошової компенсації власник майна має звернутися із заявою до відповідних органів влади, вказавши свої ідентифікаційні дані та банківські реквізити.

Обмеження трудових прав: трудова повинність та лібералізація законодавства

Масштабних обмежень зазнало право на працю та вільний вибір професійної діяльності. Законодавство дозволяє запроваджувати інститут трудової повинності для працездатних осіб, які не залучені до роботи в оборонній сфері або на підприємствах критичної інфраструктури. Процедура залучення громадян до суспільно корисних робіт регулюється Постановою Кабінету Міністрів України №753. Рішення про впровадження трудової повинності ухвалюється військовим командуванням спільно з військовими адміністраціями і повинно містити детальне обґрунтування необхідності, критерії відбору осіб (за віком чи професією), перелік робіт, місця їх виконання та відомості про підприємство-замовника.

Суспільно корисні роботи визначаються як тимчасова трудова діяльність, спрямована на виконання оборонних завдань, забезпечення потреб ЗСУ, ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій (зокрема спричинених обстрілами) та підтримку життєзабезпечення національної економіки. Залучення до таких робіт має оплачуваний характер. Для осіб, які мають постійне місце роботи і залучаються до трудової повинності, зберігається їхня посада та середня заробітна плата. Для безробітних або інших залучених осіб оплата праці встановлюється не нижче мінімальної заробітної плати; фінансування цих видатків здійснюється замовником робіт, з місцевих бюджетів або з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Важливою гарантією охорони праці є категорична заборона на залучення осіб до робіт у радіаційно чи хімічно забруднених зонах, зонах

епідемії чи на територіях із вибухонебезпечними предметами без їхньої письмової згоди, а також абсолютна заборона на проведення таких робіт на незахищеній місцевості у зонах бойових дій.

Окрім трудової повинності, глибокої структурної лібералізації зазнало загальне трудове законодавство через прийняття Закону України № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Цей нормативно-правовий акт призупинив дію значної кількості соціальних гарантій, передбачених Кодексом законів про працю України, перемістивши баланс інтересів у бік роботодавця для збереження життєздатності бізнесу. Зокрема, у період воєнного стану не застосовуються норми щодо обмежень переведення на іншу роботу та зміни істотних умов праці (ч. 3 ст. 32 КЗпП). Скасовано заборону на надурочні роботи та обмеження тривалості роботи в нічний час, а нормальну тривалість робочого тижня дозволено збільшувати до 60 годин для працівників критичної інфраструктури⁹³. Повністю призупинено дію норм щодо святкових і неробочих днів: робота у такі дні дозволяється, а самі свята не враховуються при визначенні тривалості щорічних відпусток. Роботодавцю надано право в односторонньому порядку зупиняти дію окремих положень колективних договорів (хоча Міністерство економіки рекомендує проводити попередні консультації з працівниками)⁹⁴.

Закон №2136-IX також звільнив роботодавців від фінансової відповідальності за несвоєчасну виплату заробітної плати, якщо вони доведуть, що затримка спричинена наслідками ведення бойових дій або обставинами непереборної сили, дозволяючи відтермінувати виплату боргу до відновлення діяльності підприємства. Роботодавці об'єктів критичної інфраструктури можуть відмовити працівникам у наданні будь-якої відпустки, окрім відпусток у зв'язку

⁹³ Регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану. Практика Верховного Суду від 01.05.2025. *ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS01491>.

⁹⁴ Коментар Мінекономіки до Закону України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». *Міністерство економіки України*. URL: <https://me.gov.ua/documents/detail?lang=uk-ua&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=komentarminekonomikidozakonuukrainivid15-bereznia2022-r-2136-ikhproorganizatsiitrudovikhvidnosinvumovakhvonnogostanu>.

з вагітністю, пологами та доглядом за дитиною. Натомість тривалість відпустки без збереження заробітної плати за згодою сторін більше не обмежується стандартними мирними строками⁹⁵. Суттєвою новелою стали законодавчі зміни у серпні 2022 року, які дозволили роботодавцям впроваджувати трудові договори з нефіксованим робочим часом для 10% персоналу, що зобов'язує працівника перебувати у режимі очікування виклику на роботу, гарантуючи оплату лише мінімум за 32 години на місяць⁹⁶. Подальші зміни законодавства запровадили жорсткіші вимоги до комунікації: працівники, які відсутні понад 90 днів або перебувають на тимчасово окупованих територіях, зобов'язані надати актуальні контактні дані; у разі неможливості зв'язку роботодавець отримує право на спрощене розірвання трудового договору⁹⁷.

Судова практика у сфері трудових правовідносин під час війни чітко відображає ці законодавчі послаблення. Відповідно до статті 43 КЗпП розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця в мирний час вимагало попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації. Проте Закон №2136-IX зупинив дію цієї статті на період воєнного стану⁹⁸. Верховний Суд у своїй постанові від 13 серпня 2025 року у справі №523/12255/23 підкреслив, що звільнення працівника без згоди профспілки під час дії воєнного стану є абсолютно правомірним, за винятком випадків звільнення осіб, які безпосередньо обрані до профспілкових органів; оскільки позивач не довів свого входження до керівництва профспілки, його звільнення було визнано законним⁹⁹. Загальна статистика трудових спорів свідчить про тенденцію до їх

⁹⁵ Коментар Мінекономіки до Закону України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». *Міністерство економіки України*. URL: <https://me.gov.ua/documents/detail?lang=uk-ua&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=komentarminekonomikidozakonuukrainivid15-bereznia2022-r-2136-ikhproorganizatsiiutrudovikhvidnosinvumovakhvonnogostanu>.

⁹⁶ Ukraine 2024 Human Rights Report. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2025/08/624521-UKRAINE-2024-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf>.

⁹⁷ Нові правила трудових відносин під час воєнного стану: Закон підписано. *7eminar*. URL: <https://7eminar.ua/news/7631-novi-pravila-trudovix-vidnosin-pid-cas-vojenного-stanu-shho-zminilosya>.

⁹⁸ Регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану. Практика Верховного Суду від 01.05.2025. *ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS01491>.

⁹⁹ Шипович В. Трудові спори під час воєнного стану. *Верховний Суд*. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Tryd_sporu_voen_stan.pdf.

зменшення, що може бути пояснено як спрощенням процедур розірвання відносин, так і загальною міграційною та економічною ситуацією:

Динаміка розгляду трудових спорів судами України	2023 рік	2024 рік
Місцеві суди (загальна кількість справ)	14 999	11 651
З них: спори про поновлення на роботі	2 645	1 760
З них: спори про стягнення заробітної плати	6 211	4 618
Апеляційні суди (загальна кількість переглянутих рішень)	4 152	3 671
З них: рішення залишено без змін апеляцією	2 414	2 193

Працівники зберігають право на судовий захист, причому суди можуть поновлювати пропущені процесуальні строки для звернення (згідно зі ст. 234 КЗпП), якщо з дня отримання копії наказу про звільнення чи повідомлення про розрахунок минуло не більше одного року¹⁰⁰. Додатковим механізмом захисту трудових та інших громадянських прав є звернення до Уповноваженого

¹⁰⁰ Трудові спори під час воєнного стану від 14.11.2025. ІПС ЛІГА:ЗАКОН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS01618>.

Верховної Ради України з прав людини, що здійснюється через регіональні представництва, електронні запити або цілодобову гарячу лінію інституції¹⁰¹.

Політичні свободи, свобода слова та інформаційна безпека

Правовий режим воєнного стану об'єктивно вимагає встановлення державного контролю над інформаційним простором та публічним політичним життям з метою унеможливлення внутрішньої дестабілізації, поширення ворожої пропаганди та збереження військової таємниці. Відповідно до законодавства, на території України повністю заборонено проведення будь-яких мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Значно обмежується свобода об'єднань: держава має право через судові інстанції ініціювати заборону діяльності політичних партій та громадських організацій, якщо їхня програмна діяльність чи практичні кроки спрямовані на ліквідацію незалежності держави, насильницьку зміну конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності, підрив національної безпеки, пропаганду війни або розпалювання релігійної, расової чи міжетнічної ворожнечі¹⁰².

У сфері інформаційної політики держава встановила контроль над комунікаційними мережами, медіа, поліграфічними підприємствами та видавництвами. Місцеві радіостанції та друкарні можуть використовуватися військовими адміністраціями для військових потреб та ведення роз'яснювальної роботи серед населення. Допускається заборона роботи особистих і колективних радіостанцій та передач інформації через комп'ютерні мережі; у разі порушення вимог режиму воєнного стану уповноважені органи мають право вилучати електронне комунікаційне обладнання та комп'ютерну техніку. Задля забезпечення громадського спокою місцеві військові адміністрації систематично використовують повноваження щодо обмеження або повної заборони торгівлі зброєю та алкогольними напоями (як це реалізовувалося, зокрема, міською та обласною владою у Рівненській області шляхом видання відповідних

¹⁰¹ Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Секретаріат Уповноваженого ВРУ з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/zvernennya>.

¹⁰² Надзвичайний та воєнний стан. *Юридична Сотня*. URL: <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/2022-nadzwyczajny-wojenny-stand.pdf>.

розпоряджень про заборону продажу алкоголю)¹⁰³.

Інформаційний марафон «Єдині новини» та критика з боку партнерів

На початку повномасштабного вторгнення об'єднання найбільших телеканалів у спільний телемарафон «Єдині новини» розглядалося як критично необхідний крок для створення єдиного потужного голосу держави, протидії російським інформаційно-психологічним операціям та запобігання паніці. У першому півріччі 2025 року телемарафон все ще залишався вагомим елементом медіапростору: його аудиторія складала 7,5 мільйона глядачів старше 18 років, а загальна частка переглядів сягала 6,5%. Проєкт генерував величезну кількість контенту (понад 33 тисячі опублікованих матеріалів), який активно поширювався на цифрових майданчиках, сягнувши 554 мільйонів переглядів. Марафон продовжував виконувати консолідуючу функцію, системно висвітлюючи теми підтримки Сил оборони, вшанування національних пам'ятних дат (Дня Соборності, Дня пам'яті Героїв Крут), інтеграції ветеранів, безбар'єрності та економічних реформ¹⁰⁴.

Проте з подовженням тривалості збройного конфлікту відсутність інформаційного плюралізму та фактична урядова монополія на телевізійні новини почали викликати дедалі жорсткішу критику з боку міжнародної спільноти та правозахисних інституцій. Державний департамент США у своєму щорічному звіті щодо стану прав людини звернув особливу увагу на телемарафон, розцінивши його як форму «безпрецедентного рівня контролю над телевізійними новинами в прайм-тайм», зазначаючи, що проєкт суворо дотримується урядової лінії та обмежує альтернативні точки зору¹⁰⁵. Офіційні інституції Європейського Союзу та аналітичні центри також долучилися до

¹⁰³ Введення воєнного стану: заборони та обмеження. *WikiLegalAid*. URL:

https://legalaid.wiki/index.php/%D0%92%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83:%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.

¹⁰⁴ Перше півріччя 2025 року: телемарафон «Єдині новини» в цифрах. *Starlight Media*. URL:

<https://starlight.media/uncategorized/pershe-pivrichchja-2025-roku-telemarafon-iedini-novini-v-cifrah/>.

¹⁰⁵ Чи дивляться українці телемарафон «Єдині новини»? (відео). *Radio Свобода*. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/chy-dyvlyatsiya-ukrayintsi-telemarafon-yedyni-novyny/32920801.html>.

критики, закликаючи встановити чіткі терміни завершення роботи телемарафону. Аргументація базувалася не лише на питаннях свободи слова, але й на фінансовій доцільності: європейські партнери наголошували на необхідності скорочення неефективних видатків державного бюджету на медіа та перенаправлення цих значних фінансових ресурсів виключно на пріоритетні бойові потреби та посилення оборони¹⁰⁶.

Криміналізація поширення інформації військового характеру

Свобода вираження поглядів в умовах війни зіткнулася з жорсткими обмеженнями у площині кримінального права. Законодавець запровадив статтю 114-2 до Кримінального кодексу України, яка встановлює сувору відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України, озброєння чи військових формувань. Згідно з санкціями цієї статті, таке діяння в умовах воєнного стану карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років. Правова норма містить і кваліфікуючі ознаки: якщо поширення інформації (або даних про вогневе ураження об'єктів інфраструктури) вчиняється за попередньою змовою групою осіб, з корисливих мотивів, або з метою надання такої інформації державі-агресору чи її збройним формуванням, і ці дії не містять ознак державної зради, покарання посилюється до позбавлення волі на строк від 8 до 12 років¹⁰⁷.

Міжнародний моніторинг дотримання прав людини в Україні (2024–2025)

Надзвичайна тривалість правового режиму воєнного стану в Україні обумовлює необхідність постійного та незалежного нагляду за дотриманням прав цивільного населення з боку міжнародних гуманітарних інституцій. Ключовим інструментом такого моніторингу є систематичні звіти Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Аналіз цих документів за 2024–2025

¹⁰⁶ Завершення телемарафону “Єдині новини”: ЄС встановив чіткий термін. *UKR.NET*. URL: <https://www.ukr.net/news/details/economics/114831160.html>.

¹⁰⁷ Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення положень про кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про вогневе ураження об'єктів на території України : Закон України від 23.11.2022. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ЛІ08393А>.

роки констатує катастрофічний, руйнівний вплив збройної агресії Російської Федерації на всі без винятку фундаментальні права громадян України, а також виокремлює специфічні правозахисні виклики внутрішнього характеру, з якими стикається український уряд.

Наслідки збройної агресії та масштабні воєнні злочини

Звіти моніторингової місії ООН фіксують значну ескалацію бойових дій та драматичне зростання кількості жертв серед цивільного населення. Тільки у період з 1 грудня 2024 року до 31 травня 2025 року було задокументовано загибель щонайменше 968 цивільних осіб та поранення 4807 осіб, що становить різке зростання на 37% порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Ця негативна динаміка є прямим наслідком зміни тактики російських збройних сил: інтенсифікації наступальних дій для силового захоплення територій, масованого застосування вибухової зброї з широкою зоною ураження (керованих авіабомб, артилерії) безпосередньо у густонаселених урбаністичних зонах, а також безпрецедентно широкого використання ударних безпілотників малої дальності проти цивільних авто та інфраструктури. Окремо звіти засуджують цілеспрямований характер російських ударів по цивільних об'єктах: щонайменше п'ять медичних закладів зазнали прямих ударів (деякі - неодноразово), а восени 2025 року агресор відновив масштабні, скоординовані хвилі атак на об'єкти енергетичної інфраструктури по всій території України, що поставило мільйони людей на межу виживання напередодні зимового періоду¹⁰⁸.

Особливої уваги міжнародна спільнота приділяє систематичним і кричущим порушенням міжнародного гуманітарного права (МГП) та Женевських конвенцій щодо військовополонених та цивільних осіб на окупованих територіях. Місія ОНЧР зібрала достовірні докази та задокументувала страхітливу практику позасудових страт: лише за один звітний період російські війська стратили щонайменше 35 захоплених українських військовослужбовців, що свідчить про системну ескалацію таких воєнних злочинів з кінця 2024 року. Звільнені з полону

¹⁰⁸ ОНЧР Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 December 2024 – 31 May 2025. *OHCHR*. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-07/2025-06-30%20OHCHR%2042nd%20periodic%20report%20on%20Ukraine_1.pdf.

українські військовослужбовці та цивільні заручники надають узгоджені свідчення про масове, цілеспрямоване використання тортур, сексуального насильства, жорстокого поводження та створення нелюдських умов утримання у пенітенціарних установах на території РФ та на окупованих територіях. Паралельно моніторингова місія фіксувала скарги російських військовополонених, які перебувають під юрисдикцією України: значна частина інтерв'ююваних вказувала на застосування сили, погроз або жорстокого поводження переважно на початкових етапах інтернування (під час затримання чи транзиту до офіційних таборів), а також на випадки примусу до запису «відео-вибачень»¹⁰⁹.

Надзвичайно тривожним і цинічним трендом 2024–2025 років стало використання неповнолітніх для ведення диверсійної діяльності в українському тилу. ООН зафіксувала зростаючу кількість випадків, коли невстановлені особи, діючи через месенджери та соціальні мережі, здійснювали вербування українських дітей, пропонуючи їм грошову винагороду за вчинення актів саботажу (насамперед підпалів транспортних засобів військовослужбовців, релейних шаф або закладання саморобних вибухових пристроїв). Трагічним наслідком цієї тактики стало те, що деякі завербовані діти загинули під час спроб виконання таких завдань, тоді як інших було затримано правоохоронними органами України і тепер вони стикаються з серйозними кримінальними звинуваченнями за злочини проти національної безпеки, що формує складну етичну та правову дилему для вітчизняної системи ювенальної юстиції¹¹⁰.

Внутрішні виклики правового регулювання та зауваження ОНЧНР

Водночас міжнародні звіти приділяють ретельну увагу аналізу дій української влади на підконтрольних територіях, вказуючи на низку системних правозахисних проблем. Однією з найгостріших тем є практика притягнення до кримінальної відповідальності громадян за статтею про колабораційну діяльність. Правозахисники зауважують, що правоохоронні органи та суди продовжують переслідувати та засуджувати українців за виконання роботи в органах місцевого

¹⁰⁹ Ukraine 2024 Human Rights Report. *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2025/08/624521-UKRAINE-2024-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf>.

¹¹⁰ Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 December 2024 – 31 May 2025. *OHCHR*. URL: <https://ukraine.ohchr.org/en/Report-on-the-Human-Rights-Situation-in-Ukraine-1-December-2024-31-May-2025>.

самоврядування чи на підприємствах критичної інфраструктури під час окупації, навіть якщо виконання такої роботи могло бути правомірно нав'язане окупаційною владою згідно з положеннями міжнародного гуманітарного права (наприклад, для забезпечення життєдіяльності населених пунктів, лікарень, шкіл). Такий підхід порушує принцип правової визначеності та змушує багатьох громадян, які пережили окупацію, жити в постійному страху кримінального переслідування за дії, вчинені в умовах відсутності вибору.

Іншим предметом критики стало порушення права на свободу світогляду та віросповідання, зокрема права на відмову від військової служби з міркувань совісті. Моніторинг зазначає, що в Україні як на законодавчому рівні, так і у правозастосовній практиці чоловікам, чії релігійні переконання категорично не дозволяють брати до рук зброю, системно відмовляють у праві на проходження альтернативної (невійськової) служби в умовах воєнного стану, що нерідко призводить до їх кримінального переслідування за ухилення від мобілізації. Звіти також підкреслюють вразливість найменш захищених верств суспільства: особи похилого віку та люди з інвалідністю стикаються з непереборними бар'єрами під час евакуації з прифронтових, небезпечних зон. Навіть після переміщення на безпечні території ці особи страждають від гострої нестачі адекватного та фінансово доступного інклюзивного житла, що створює для них високий ризик примусової інституціоналізації (поміщення до спеціалізованих інтернатних закладів закритого типу), що прямо суперечить міжнародним конвенціям про права осіб з інвалідністю¹¹¹.

Висновки до розділу 3

Теоретичний аналіз та комплексне вивчення вітчизняної правозастосовної практики дозволяють дійти висновку, що концепція забезпечення прав людини та громадянина в умовах надзвичайного та воєнного стану стала найсуворішим екзистенційним та правовим тестом для української демократичної держави.

¹¹¹ Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 December 2024 – 31 May 2025. OHCHR. URL: <https://ukraine.ohchr.org/en/Report-on-the-Human-Rights-Situation-in-Ukraine-1-December-2024-31-May-2025>

Національне законодавство вибудоване на чіткому концептуальному розмежуванні спеціальних правових режимів залежно від рівня та природи загрози. У той час як надзвичайні ситуації долаються силами цивільного захисту без системного обмеження прав, надзвичайний стан постає потужним інструментом внутрішньої стабілізації, застосування якого напередодні повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року продемонструвало готовність влади до превентивних дій. Натомість воєнний стан виявився найбільш всеосяжним режимом тотальної мілітаризації державного управління, економіки та суспільних відносин, мета якого - збереження нації в умовах збройної агресії.

Проте центральною віссю цього екстраординарного регулювання залишається стаття 64 Конституції України, яка функціонує як надійний запобіжник від скоочування до авторитаризму. Вона жорстко встановлює каталог невідчужуваних, абсолютних прав — на життя, людську гідність, рівність, особисту недоторканність та судовий захист, відступ від яких категорично заборонений за будь-яких, навіть найтрагічніших обставин.

Аналіз практичної імплементації воєнного стану в період 2022–2026 років висвітлив безпрецедентне втручання держави у повсякденне життя. Обмеження свободи пересування через тривалі комендантські години, широкі повноваження силовиків на перевірку документів, огляд особистих речей та проникнення до житла у невідкладних випадках стали щоденною реальністю. Економічна підсистема також перейшла на воєнні рейки: інститут примусового відчуження приватної власності (наприклад, транспортних засобів) активно застосовується і підтримується судовою владою, а запровадження трудової повинності та радикальна лібералізація законодавства про працю докорінно змінили баланс сил на користь роботодавця. Скасування необхідності згоди профспілок на звільнення, збільшення робочого часу та впровадження нефіксованих трудових договорів демонструють вимушену відмову держави від соціального патерналізму заради виживання економіки.

Сфера інформаційної та політичної свободи також зазнала колосальної

трансформації. Повна заборона політичних маніфестацій, жорстка криміналізація поширення військової інформації (стаття 114-2 КК України) та консолідація телевізійного простору в рамках марафону «Єдині новини» на першому етапі війни виконали функцію стабілізації. Однак подальше збереження урядової монополії на теленовини закономірно викликає серйозне занепокоєння міжнародних партнерів України (США та ЄС), які вбачають у цьому загрозу плюралізму та вимагають перерозподілу фінансових ресурсів марафону на прямі потреби оборони.

Об'єктивна картина стану прав людини в Україні, зафіксована моніторинговою місією ООН, підтверджує, що абсолютним джерелом масштабних трагедій - убивств цивільних, знищення інфраструктури, страт військовополонених та залучення дітей до диверсій - є виключно злочинна збройна агресія Російської Федерації. Водночас держава має приділити належну увагу усуненню внутрішніх правозахисних недоліків: вдосконалити законодавство про колабораційну діяльність задля уникнення переслідувань за вимушену життєзабезпечувальну працю в окупації, вирішити проблему права на відмову від військової служби з міркувань совісті та створити ефективні механізми захисту осіб з інвалідністю та людей похилого віку від інституціоналізації під час евакуації.

Підсумовуючи, головним викликом для України на сучасному етапі та в майбутньому перехідному періоді залишається утримання крихкого балансу між об'єктивною необхідністю централізації влади задля перемоги та недопущенням незворотної деградації демократичних інститутів. Ключову роль у цьому процесі мають відігравати незалежна судова система та інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, які покликані забезпечити, щоб будь-які обмеження прав громадян залишалися виключно пропорційними, законними та тимчасовими.

ВИСНОВКИ

Проведене комплексне дослідження дозволяє констатувати, що фундаментальна дихотомія між забезпеченням національної безпеки держави та дотриманням прав і свобод людини становить одну з найскладніших проблем сучасної юридичної науки та політичної філософії. Еволюція правової доктрини демонструє радикальний і незворотний зсув парадигми від концепції безпеки держави як самоцілі до антропоцентричної моделі, де держава виступає лише інструментом забезпечення безпеки, життя та гідності кожної окремої людини. У цій новітній парадигмі права людини перетворилися з пасивного обмежувача державної влади на пріоритетний об'єкт захисту, ставши кінцевою метою та головним критерієм ефективності будь-якої системи національної безпеки. Національна безпека більше не може розглядатися як абстрактна категорія, відірвана від індивідуального виміру, оскільки права особи стали її невід'ємним смислоутворюючим центром.

Аналіз міжнародних стандартів доводить, що будь-яке втручання держави у сферу приватних інтересів не може бути свавільним і має суворо регламентуватися нормами права. «Сіракузькі принципи» залишаються золотим стандартом, який встановлює жорстку систему критеріїв: обмеження мають бути передбачені законом, бути сумісними з цілями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та бути суворо пропорційними за своєю суворістю, тривалістю та географічним охопленням виключно масштабу актуальної загрози. Важливо, що навіть за наявності реальної «загрози життю нації», відступ від зобов'язань допускається лише щодо певних прав, тоді як фундаментальні гарантії, такі як заборона катувань чи право на життя, зберігають свій абсолютний характер і не підлягають звуженню за жодних умов.

Сучасне українське законодавство, зокрема Закон «Про національну безпеку України», чітко артикулює антропоцентричну модель, встановлюючи законодавчу ієрархію «людина – суспільство – держава». Відповідно до цієї аксіології, безпека людини, її життя та безпечні умови життєдіяльності є

найвищим пріоритетом державної політики. Аналогічний підхід закріплений і в документах стратегічного планування, зокрема у Стратегії національної безпеки та Стратегії кібербезпеки, які декларують захист прав людини як один із головних критеріїв ефективності реформування сектору безпеки. Проте практична імплементація цих ідеалів у реальну політику під час повномасштабної війни виявляє низку глибинних колізій, особливо щодо балансу між розширенням технічних спроможностей спецслужб та збереженням рівня приватності громадян у цифровому просторі.

Правовий режим воєнного стану став найвищим ступенем екстраординарного регулювання, який призвів до радикальної перебудови архітектури державної влади та безпрецедентного втручання у повсякденне життя населення. Обмеження свободи пересування через комендантські години, впровадження трудової повинності та інститут примусового відчуження майна для потреб оборони стали об'єктивною реальністю. Однак центральним запобіжником від деградації демократії в Україні залишається стаття 64 Конституції, яка жорстко лімітує межі можливих обмежень та визначає каталог невідчужуваних прав. Рішення Конституційного Суду України підтверджують, що навіть під тиском екзистенційної загрози такі гарантії, як презумпція невинуватості, право на захист та судовий контроль над затриманням, залишаються непорушними стовпами правової держави.

Водночас дослідження висвітлило системні виклики внутрішнього характеру, які потребують виваженого коригування. Критичної уваги вимагає антиколабораційне законодавство, широкі формулювання якого дозволяють криміналізувати легітимну цивільну діяльність, необхідну для фізичного виживання людей під окупацією, що прямо суперечить принципам міжнародного гуманітарного права. Потребує вирішення і проблема права на відмову від військової служби з міркувань совісті, а також питання відновлення інформаційного плюралізму, оскільки подальше збереження урядової монополії на теленовини в рамках марафону «Єдині новини» викликає занепокоєння міжнародних партнерів та може нести ризики для свободи слова у

довгостроковій перспективі.

Успішне подолання цих викликів у повоєнний період залежатиме від здатності держави вчасно та юридично коректно зняти екстраординарні обмеження та відновити гармонійний конституційний порядок. Відновлення повноцінного захисту прав людини, включно із забезпеченням незалежного контролю за цифровим наглядом та реінтеграцією постраждалого населення, є не просто вимогою міжнародних стандартів, а фундаментальною умовою сталого розвитку України як демократичної, соціальної та правової держави. Ключова роль у цьому процесі належить незалежній судовій системі та інституту Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, які мають гарантувати, що будь-які заходи забезпечення національної безпеки завжди залишатимуться лише засобом захисту вищої цінності - вільної людської особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти, акти конституційного правосуддя та міжнародно-правові документи:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Стаття 64).
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 6 квітня 2000 р. № 1647-III. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T001647>.
5. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/T001550>.
6. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII (в редакції від 3 квітня 2020 р.). *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/XI01444A>.
7. Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення положень про кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про вогневе ураження об'єктів на території України : Закон України від 23 листопада 2022 р. № 2772-IX. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/II08393A>.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України” : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.
9. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України

від 25 березня 2021 р. № 121/2021. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/mus35036>.

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року “Про Стратегію кібербезпеки України” : Указ Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL : https://ips.ligazakon.net/document/U447_21.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука В.С., Подгорної В.В., Кислої Т.В. про офіційне тлумачення положень частини другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 5. С. 26-31.

12. Рішення Конституційного Суду України № 3-р(П)/2022 у справі щодо презумпції невинуватості (текст). *ZIB*. URL : https://zib.com.ua/ua/151708-rishennya_ks_3-rii2022_u_spravi_schodo_prezumpcii_nevinuvat.html.

13. Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2022 р. № 3-р/2022. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/dokument/3-r2022>.

14. Конституційний Суд України. Другий Сенат : Рішення від 19 червня 2024 р. № 8-р(П)/2024. *Конституційний Суд України*. URL : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/8_r_2_2024.pdf.

15. Постанова Одеського апеляційного суду № 947/10086/24 від 11 лютого 2026 р. про визнання протиправним та скасування наказу про примусове відчуження майна та зобов'язання повернути майно. *ipLex*. URL : <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=134041098>.

16. Universal Declaration of Human Rights. *The United Nations*. URL : <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

17. International Covenant on Civil and Political Rights. *OHCHR*. URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international->

covenant-civil-and-political-rights.

18. Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. *ICJ*. URL : <https://www.icj.org/resource/siracusa-principles-on-the-limitation-and-derogation-provisions-in-the-international-covenant-on-civil-and-political-rights/>.

19. Economic and Social Council. *United Nations Digital Library System*. URL : https://digitallibrary.un.org/record/497167/files/E_CN.4_1985_4-EN.pdf.

20. Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. *Refworld*. URL : <https://www.refworld.org/legal/resolution/unchr/1984/57200>.

21. United Nations, Economic and Social Council, Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. *Human Rights Library. University of Minnesota*. URL : <https://hrlibrary.umn.edu/instreet/siracusapinciples.html>.

22. Decree of the President of Ukraine № 447/2021. *Cybersecurity Cluster*. URL : https://cybersecuritycluster.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/cybersecurity-strategy-decree-august-2021_en_unofficial-translation.pdf.

23. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

Література:

24. **Дроботов С. А.** Права людини в контексті національної безпеки України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3-2. С. 25–31. URL : <https://nvppp.in.ua/vip/2020/3-2/5.pdf>.

25. **Тимошенко В. І., Іванчук Н. В.** Права людини в контексті національної безпеки України. *Human rights in the context of national security of Ukraine*. URL : <https://elar.navs.edu.ua/items/dd2a4d85-5c1e-42f0-a900-87a5c63a91bb>.

26. **Walker V.** Human rights as an essential element for national security.

Miller Center. URL : <https://millercenter.org/issues-policy/us-domestic-policy/human-rights-as-an-essential-element-for-national-security>.

27. Human Rights and National Security. *American Civil Liberties Union.* URL : <https://www.aclu.org/issues/human-rights/human-rights-and-national-security>.

28. **Bignami F., Resta G.** Human Rights Extraterritoriality: The Right to Privacy and National Security Surveillance. *Scholarly Commons. George Washington University Law School Research.* URL : https://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2562&context=faculty_publications.

29. Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України. *Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Бурчака Ф.Г.* URL : <https://repository.ndippp.gov.ua/bitstream/handle/765432198/1007/2023%20%D0%9M%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%206.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

30. Mass surveillance. *ECHR.* URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_mass_surveillance_eng.

31. **Bendrath R.** „Necessary and proportionate“. *European Data Protection Supervisor.* URL : https://www.edps.europa.eu/sites/default/files/publication/16-06-17_presentation_necessity_and_proportionality_en.pdf.

32. Terrorism Surveillance measures. *ECHR-KS.* URL : <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/surveillance-measures>.

33. **Кретова І.** Доктрина свободи розсуду та її вплив на тлумачення права. *Evropský politický a právní diskurz.* 2015. Vol. 2, Iss. 4. С. 173–180. URL : <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-4/27.pdf>.

34. The ECtHR's suitability test in national security cases: Two models for balancing human rights and national security. *Leiden Journal of International Law.*

Cambridge Core. URL : <https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/ecthrs-suitability-test-in-national-security-cases-two-models-for-balancing-human-rights-and-national-security/59850A56B29A02B746412D658A27A49F>.

35. **Sommardal J.** National security secrecy in ECtHR proceedings—the Court’s eroding toolbox against unjustified secrecy and abuse. *Human Rights Law Review*. URL : <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngaf024>.

36. Margin of Appreciation. *Open Society Justice Initiative*. URL : <https://www.justiceinitiative.org/uploads/918a3997-3d40-4936-884b-bf8562b9512b/echr-reform-margin-of-appreciation.pdf>.

37. **Караман І.** Критерії втручання у права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *НААУ*. URL : <https://unba.org.ua/assets/uploads/news/post-relis/2015.03.23-04.03.18-mat2.pdf>.

38. **Feingold C. S.** Doctrine of Margin of Appreciation and the European Convention on Human Rights. *NDLScholarship*. URL : <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=2618&context=ndlr>.

39. **Holmer O.** Decoding the Margin of Appreciation doctrine in its use by the European Court of Human Rights. *Diva-portal.org*. URL : <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:661681/FULLTEXT01.pdf>.

40. **Меленко О. В., Гриндей Л. М.** Конституційна аргументація: теоретико-правовий аспект. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciyna-argumentaciya-teoretyko-pravovyyu-aspekt>.

41. **Мамченко Н.** Не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану право на свободу та особисту недоторканність, право на судовий захист, презумпція невинуватості і право на захист – Конституційний Суд України. *sud.ua*. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/306422-ne-mogut-byt-ogranicheny-v-usloviyakh-voennogo-polozheniya-pravo-na-svobodu-i-lichnuyu-neprikosnovennost-pravo-na-sudebnuyu-zaschitu-prezumptsiya-nevinovnosti-i-pravo-na-zaschitu-konstitutsionnyu-sud-ukrainy>.

42. Держава не може обмежувати пільги ветеранам війни: Рішення КСУ. *Ліга:Закон*. URL : <https://ips.ligazakon.net/lawnews/doc/NZ200950-derzhava-ne-mozhe-obmezhuvaty-pilhy-veteranam-viyny-rishennya-ksu>.
43. Лотюк О. С. Конституційні засади обмеження прав та свобод людини і громадянина у повоєнний період. *Конституційний Суд України*. URL : <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciyini-zasady-obmezheniya-prav-ta-svobod-lyudyny-i-gromadyanyna-u-povoyennyy-period>.
44. Надзвичайний стан у зв'язку з пандемією: що має знати кадровик. *Prokadry*. URL : <https://prokadry.com.ua/article/4589-nadzvichayniy-stand-u-zvyazku-z-pandemyu-shcho-ma-znati-kadrovik>.
45. Надзвичайний стан: які права людини можуть обмежуватися? *Безкоштовна правова допомога*. URL : <https://legaid.gov.ua/publikatsiyi/nadzvychajnyj-stand-yaki-prava-lyudyny-mozhut-obmezhuvatysya/>.
46. Безпека і оборона. *Центр Разумкова*. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD52_2004_ukr.pdf.
47. Пропозиції Міністерства юстиції України до проекту Закону України. *Кабінет Міністрів України*. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/bills_documents/document-2511763.pdf.
48. **Kushevska N., Kamardina Y., Haidak O., Tatarkina Y., & Kabitska O.** Human rights protections in global anti-terrorism laws and practices. *Futurity of Social Sciences*. 2025. 3(2). P. 170–189. <https://doi.org/10.57125/FS.2025.06.20.08>.
49. Ukraine: New anti-terrorism law could stifle grassroots activism. *CSOMETER*. URL : <https://csometer.info/updates/ukraine-new-anti-terrorism-law-could-stifle-grassroot-activism>.
50. Ukraine 2023 Human Rights Report. *U.S. Department of State*. URL : [підозріле посилання видалено].
51. 2023 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine. *U.S. Department of State*. URL : <https://2021-2025.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/>.

52. Ukraine: Flawed Legislation on Collaboration. *Human Rights Watch*. URL : <https://www.hrw.org/news/2024/12/05/ukraine-flawed-legislation-collaboration>.
53. World Report 2026: Ukraine. *Human Rights Watch*. URL : <https://www.hrw.org/world-report/2026/country-chapters/ukraine>.
54. **Колодій А. М., Лапко А. Г., Хальота А. І.** Концепція національної безпеки України: актуальність та структура. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL : <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/11.pdf>.
55. Президент України Володимир Зеленський затвердив Стратегію національної безпеки України. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL : <https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/prezident-ukraini-volodmyr-zelenskiy-zatverdiv-strategiyu-nacionalnoi-bezpeki>.
56. **Задубінний А.** Стратегія воєнної безпеки України: цілі, принципи, аспекти. *АрміяInform*. URL : <https://armyinform.com.ua/2021/05/01/strategiya-voennoyi-bezpeky-ukrayiny-czili-pryncyuru-aspekty/>.
57. Стратегія воєнної безпеки України. *Міністерство оборони України*. URL : <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/voenna-doktrina>.
58. Ukraine: Ukrainian fighting tactics endanger civilians. *Amnesty International*. URL : <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/ukraine-ukrainian-fighting-tactics-endanger-civilians/>.
59. **Janowski K.** Civilian Harm and Rights Violations Intensify in Ukraine Four Years After Invasion, UN Human Rights Monitors Say. *UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine*. URL : <https://ukraine.ohchr.org/en/Civilian-Harm-and-Rights-Violations-Intensify-in-Ukraine-Four-Years-After-Invasion-UN-Human-Rights-Monitors-Say>.
60. Report on the human rights situation in Ukraine. *OHCHR*. URL : <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-12/PR41%20Ukraine%202024-12-31.pdf>.
61. Report on the human rights situation in Ukraine. *UN Ukraine*. URL : <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-07/24-07-02-OHCHR-39th-periodic->

report-Ukraine_1.pdf.

62. Four years of Russia's war of aggression against Ukraine and European contributions to a just peace and sustained security for Ukraine. *European Parliament*. URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0056_EN.html.

63. Russia's war against Ukraine hits fifth year: UN experts warn that impunity rules as repression, unlawful killings, torture and enforced disappearances surge. *OHCHR*. URL : <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2026/02/russias-war-against-ukraine-hits-fifth-year-un-experts-warn-impunity-rules>.

64. Draft of the Cybersecurity Strategy of Ukraine (2021-2025). *Cyber Policy Portal*. URL : <https://database.cyberpolicyportal.org/api/files/1669223142396agcsgfdcc4m.pdf>.

65. The working group at the NCCC at the NSDC of Ukraine approved the draft Cybersecurity Strategy of Ukraine. *National Security and Defense Council of Ukraine*. URL : <https://www.mbo.gov.ua/en/Diialnist/4838.html>.

66. Cybersecurity Strategy of Ukraine. *Digital Watch Observatory*. URL : <https://dig.watch/resource/cybersecurity-strategy-of-ukraine>.

67. **Oleksiuk L.** Ukrainian Cybersecurity Legal Framework. *IFES Ukraine*. URL : <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2021/04/IFES-Ukraine-Cybersecurity-Legal-Framework-Overview-2020-v2-2021-04-01-Eng.pdf>.

68. **Khadzhiradieva S., Bezverkhniuk T., Nazarenko O. et al.** Personal data protection: Between human rights protection and national security. *Соціально-правові студії*. 2024. Vol. 7, No. 3. P. 245–256. URL : https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/SLS_Vol.7_No.3_2024-245-256.pdf.

69. Ukraine's human rights strategy: will it bring real change? *EUAM Ukraine*. URL : <https://www.euam-ukraine.eu/news/ukraine-s-human-rights-strategy-will-it-bring-real-change/>.

70. **Sanchenko A.** State of implementation of the business and human rights chapter of the national human rights strategy of Ukraine. *United Nations Development Programme*. URL : https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-10/undp-ua-report_nhr_strategy.pdf.

71. Anti-corruption strategy for 2021-2025. *National Agency on Corruption Prevention*. URL : <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsijna-strategiya-na-2021-2025-rr.pdf>.
72. Report of the Capacity Assessment. *European Network of National Human Rights Institutions*. URL : <https://ennhri.org/wp-content/uploads/2023/12/Capacity-assessment-of-Ukrainian-Parliament-Commissioner-for-Human-Rights-report.pdf>.
73. **Volokhov O.** Особливості обмеження прав і свобод людини під час війни: Конституція України та міжнародні стандарти. *ResearchGate*. URL : https://www.researchgate.net/publication/392091691_Osoblivosti_obmezenna_prav_i_svobod_ludini_pid_cas_vijni_Konstitucia_Ukraini_ta_miznarodni_standarti.
74. Надзвичайний стан: які права людини можуть обмежуватися. *Безкоштовна правова допомога*. URL : <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/nadzvyhajnyj-stan-yaki-prava-lyudyny-mozhut-obmezhuvatysya/>.
75. **Лепеха Я.** Надзвичайний і воєнний стан. У чому різниця. *Суспільне | Новини*. URL : <https://suspilne.media/209841-nadzvicajnij-ci-voennij-stan-so-proponue-svoim-risennam-rnbo/>.
76. Яка різниця між надзвичайною ситуацією та надзвичайним станом. *Громадський простір*. URL : <https://www.prostir.ua/?news=yaka-riznytsya-mizh-nadzvyhajnoyu-sytuatsijeyu-ta-nadzvyhajnym-stanom>.
77. **Тіток А.** Чим відрізняється надзвичайний стан від надзвичайної ситуації. *Суспільне | Новини*. URL : <https://suspilne.media/chernihiv/22217-urad-zaprovadiv-nadzvicajnu-situaciu-cim-vidriznaetsa-nadzvicajnij-stan-vid-nadzvicajnoi-situacii/>.
78. Надзвичайна ситуація і надзвичайний стан: головні відмінності. *Олешинська громада*. URL : <https://oleshynska-gromada.gov.ua/news/1585210075/>.
79. Надзвичайний та воєнний стан. *Юридична Сотня*. URL : <https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/2022-nadzwyczajny-wojenny-stan.pdf>.

80. Введення воєнного стану: заборони та обмеження. *WikiLegalAid*. URL : https://legalaid.wiki/index.php/%D0%92%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%83:%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.

81. **Величко К.** Великдень 2025: чи скоротять комендантську годину на Рівненщині. *Про Рівне*. URL : <https://www.prorivne.rv.ua/news/velykden-2025-chy-skorotyat-komendantsku-godynu-na-rivnenshhyni/>.

82. Комендантська година: порядок введення та обмеження, які встановлюються. *WikiLegalAid*. URL : https://legalaid.wiki/index.php/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0:%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%82%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F,%D1%8F%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F.

83. Примусове відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану. *Безкоштовна правова допомога*. URL : <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/prymusove-vidchuzhennya-abo-vyluchennya-majna-v-umovah-voennogo-stanu/>.

84. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з війною. *Верховний Суд*. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf.

85. Нові правила трудових відносин під час воєнного стану: Закон

підписано. *7eminar*. URL : <https://7eminar.ua/news/7631-novi-pravila-trudovix-vidnosin-pid-cas-vojenного-stanu-shho-zminilosya>.

86. Коментар Мінекономіки до Закону України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». *Міністерство економіки України*. URL : <https://me.gov.ua/documents/detail?lang=uk-ua&id=7ca63edc-a033-4a4e-a29b-9157cb5a69a2&title=komentarminekonomikidozakonuukrainivid15-bereznia2022-r-2136-ikhproorganizatsiiutrudovikhvidnosinvumovakhvonnogostanu>.

87. Регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану. Практика Верховного Суду від 1 травня 2025 р. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/VSS01491>.

88. Зміни до Закону № 2136 діятимуть з 14 червня 2025 р., але не всі. *Kadroland*. URL : <https://kadroland.com/news/4724-zmini-do-zakonu-2136-novi-pravila-dlya-pracivnikiv-i-robotodavciv>.

89. **Шипович В.** Трудові спори під час воєнного стану. *Верховний Суд*. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Tryd_sporu_vo_en_stan.pdf.

90. Трудові спори під час воєнного стану від 14 листопада 2025 р. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/VSS01618>.

91. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Секретаріат Уповноваженого ВРУ з прав людини. *Секретаріат Уповноваженого ВРУ з прав людини*. URL : <https://ombudsman.gov.ua/uk/zvernennya>.

92. Рівненська районна державна адміністрація – Рівненська районна військова адміністрація нагадує про заборону продажу алкогольних напоїв військовим. *Острозька міська рада*. URL : <https://ostroh-rada.gov.ua/news/3157-%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0->

<https://www.youtube.com/watch?v=opCTQM1AHTM>

<https://starlight.media/uncategorized/pershe-pivrichchja-2025-roku-telemarafon-iedini-novini-v-cifrah/>

<https://www.radiosvoboda.org/a/chy-dyvlyatsiya-ukrayintsi-telemarafon-yedyni-novyny/32920801.html>

<https://www.ukr.net/news/details/economics/114831160.html>

93. Воєнний стан: від сьогодні у Рівному не продаватимуть алкоголь. *YouTube*. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=opCTQM1AHTM>.

94. Перше півріччя 2025 року: телемарафон «Єдині новини» в цифрах. *Starlight Media*. URL : <https://starlight.media/uncategorized/pershe-pivrichchja-2025-roku-telemarafon-iedini-novini-v-cifrah/>.

95. Чи дивляться українці телемарафон «Єдині новини»? (відео). *Радіо Свобода*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/chy-dyvlyatsiya-ukrayintsi-telemarafon-yedyni-novyny/32920801.html>.

96. Завершення телемарафону “Єдині новини”: ЄС встановив чіткий термін. *UKR.NET*. URL : <https://www.ukr.net/news/details/economics/114831160.html>.

97. Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 December 2024 – 31

May 2025. *OHCHR*. URL : <https://ukraine.ohchr.org/en/Report-on-the-Human-Rights-Situation-in-Ukraine-1-December-2024-31-May-2025>.

98. OHCHR Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 December 2024 – 31 May 2025. *OHCHR*. URL : https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-07/2025-06-30%20OHCHR%2042nd%20periodic%20report%20on%20Ukraine_1.pdf.

99. 42nd Periodic Report on the Human Rights Situation in Ukraine (1 December 2024 to 31 May 2025). *OHCHR*. URL : <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/42nd-periodic-report-human-rights-situation-ukraine-1-december-2024-31>.

100. Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 June – 30 November 2025. *UN Ukraine*. URL : <https://ukraine.un.org/en/306769-report-human-rights-situation-ukraine-1-june-%E2%80%93-30-november-2025>.